

KAZIMIERZ GODŁOWSKI

Z BADAŃ NAD ROZWOJEM OSADNICTWA KULTURY PRZEWORSKIEJ NA GÓRNYM ŚLĄSKU¹

Teren Górnego Śląska² należy, jeśli chodzi o okres późnolateński i rzymski, do stosunkowo najlepiej zbadanych rejonów Polski³ i z tego względu szczególnie nadaje się do podjęcia próby bardziej szczegółowej analizy panujących tu w tym czasie stosunków osadniczych. Ogółem zna-

¹ Artykuł ten w zbliżonej do zamieszczonej tu postaci był wygłoszony jako referat na Sesji Archeologicznej poświęconej pradziejom Górnego Śląska w Częstochowie w dn. 7 XII 1962. Streszcza on niektóre wyniki obszerniejszej pracy pt. *Kultura przeworska na Górnym Śląsku* (przygotowanej w Katedrze Archeologii Polski U. J., jako praca doktorska, pod kierunkiem prof. dr. R. Jamki), opartej na analizie całości materiałów archeologicznych kultury przeworskiej, tak publikowanych, jak i nie publikowanych, pochodzących z terenu Górnego Śląska. Ze względu na konieczność ograniczenia objętości niniejszego artykułu musiałem pominąć w nim szczegółowe uzasadnienie i dokumentację materiałową większości wysuniętych tu hipotez i ograniczyć się jedynie do szkieletowego przedstawienia niektórych najważniejszych wyników wspomnianej pracy.

² Uwzględniam tu teren województwa opolskiego, z wyjątkiem powiatów Brzeg i Namysłów, oraz województwa katowickiego, bez powiatu: Będzin, Zawiercie, Myszków, Częstochowa i Kłobuck. Do takiego ujęcia skłonił mnie przebieg historyczny i administracyjny granic Górnego Śląska w ciągu kilku ostatnich stuleci, stan zachowania materiałów zabytkowych i archiwalnych oraz przyjęcie takich właśnie ram terytorialnych w innych pracach archeologicznych dotyczących Górnego Śląska — np. ostatnio: M G e d l, *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław — Warszawa — Kraków 1962.

³ Materiały kultury przeworskiej z obszaru Górnego Śląska znane przed pierwszą wojną światową zostały opracowane w całości przez M. J a h n a, *Die oberschlesischen Funde aus der römischen Kaiserzeit*, „Prähistorische Zeitschrift”, t. 10: 1918, s. 80—149; t. 13—14: 1921—1922, s. 127—149. Badania prowadzone w latach następnych przyniosły olbrzymią ilość nowych materiałów, w większości dotąd nie opublikowanych, poza krótkimi informacyjnymi wzmiankami w literaturze, często niedokładnymi, zwłaszcza jeśli chodzi o chronologię znalezisk. Materiały archeologiczne z terenu Górnego Śląska wyszły na szczęście dość „obronną ręką” ze zniszczeń ostatniej wojny. W Muzeum w Bytomiu ocalało prawie kompletne archiwum zawierające oryginały lub kopie dokumentacji z badań wykopaliskowych prowadzonych przez

my stąd ok. 763 punkty osadnicze⁴, na których odkryto materiały kultury przeworskiej pochodzące z 376 miejscowości. Kilkadziesiąt z nich to duże, systematycznie badane osady i cmentarzyska.

Niniejszy artykuł ma na celu ogólne omówienie rozwoju osadnictwa kultury przeworskiej na Górnym Śląsku oraz poruszenie niektórych związanych z nim zagadnień, zwłaszcza z dziedziny stosunków gospodarczych i społecznych. Zupełnie nie będę się tu zajmował analizą olbrzymiej ilości materiałów archeologicznych z interesującego nas okresu pochodzących z terenu Górnego Śląska, ani też wynikającymi z nich wnioskami na temat względnej i absolutnej chronologii kultury przeworskiej. Wspomnę tylko, że doprowadzają one do wyników nieco różnych od przyjmowanych zazwyczaj w naszej literaturze schematów i wydają się potwierdzać tendencję reprezentowaną ostatnio zwłaszcza przez H. J. Eggersa⁵ do pewnego „skrócenia” i cofnięcia nieco wstecz chronologii okresu rzymskiego. I tak cezurę między starszą a młodszą fazą okresu wczesnorzymskiego (fazy B₁ i B₂ Eggersa) skłonny jestem przyjmować w niniej-

Niemców, oraz dane o odkryciach przypadkowych. Ocalały też inwentarze Muzeum w Bytomiu oraz większość zabytków przechowywanych przed wojną w Muzeum w Raciborzu. Zaginęło natomiast archiwum (z wyjątkiem części klisz fotograficznych) i inwentarze Muzeum w Raciborzu oraz większość materiałów z okresu rzymskiego przechowywanych w Muzeum w Bytomiu.

⁴ Stosowany tu termin „punkt osadniczy” nie pokrywa się ściśle z pojęciem stanowiska archeologicznego, które często wydziela się mechanicznie w zależności od przebiegu współczesnych granic między gromadami, dróg, stosunków własnościowych, itd. Jako „punkt osadniczy” traktuję niekiedy kilka stanowisk tego samego typu, jeśli są one położone w najbliższym sąsiedztwie i istnieje uzasadnione podejrzenie, że pierwotnie tworzyły jedną jednostkę osadniczą (np. osadę o znacznych rozmiarach). Jako „punkty osadnicze” traktuję też wszystkie znaleziska monet rzymskich (także nie zlokalizowane szczegółowo w terenie), jeśli nie natrafiono na nie na stanowisku innego typu, jak np. osada lub cmentarzysko. Tego rodzaju „punkty osadnicze” naniesiono też na załączone mapy 1-3, z tym że ograniczono się tu do umieszczenia tych stanowisk, których chronologię możemy bardziej dokładnie określić w ramach interesującego nas okresu, natomiast pominięto wszystkie te, które można tylko ogólnie przydzielić do kultury przeworskiej lub do okresu rzymskiego. Prawie kompletny wykaz miejscowości, w których odkryto materiały z okresu późnolateńskiego i rzymskiego, znajduje się w pracach: E. Konik, *Śląsk starożytny a imperium rzymskie*, Biblioteka Archeologiczna, t. 9, Warszawa – Wrocław 1959; J. Wielowiejski, *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim*, „Materiały Starożytne”, t. 6: 1960. Ten ostatni autor uwzględni też, nie wyodrębniając ich, stanowiska kultury celtyckiej. Zarówno E. Konik, jak J. Wielowiejski oparli się wyłącznie na danych z literatury, często niedokładnie lub mylnie określających szczegółową chronologię znalezisk, co powoduje rozbieżności z datowaniem przyjętym w niniejszym artykule przy układaniu map 1-3.

⁵ H. J. Eggers, *Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, „Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 2: 1955, s. 196-244.

szej pracy na początek drugiej połowy I w., przełom między okresem wczesnorzymskim i późnorzymskim na drugą połowę II w. — jeszcze przed końcem wojen markomańskich, a koniec wczesnej fazy okresu późnorzymskiego (faza C₁ Eggersa) na pierwsze dziesięciolecia III w.⁶ Pozostałą część okresu późnorzymskiego można prawdopodobnie podzielić na 3 fazy, z których pierwsza łączy się ściśle z okresem poprzednim i odpowiada fazie C₂ Eggersa, a dwie następne odpowiadają chyba fazie C₃ zasygnalizowanej przez Eggersa i ewentualnie początkowi okresu wędrówek ludów. Do najmłodszej fazy okresu późnorzymskiego na Górnym Śląsku należą między innymi cmentarzyska tzw. typu dobrodzieńskiego — zwłaszcza Dobrodzień, pow. Lubliniec⁷, Szczedrzyk, pow. Opole⁸, a poza obszarem Górnego Śląska, ale w jego pobliżu — Olsztyn, pow. Częstochowa⁹, oraz odpowiadające im osady, jak np. Opole-Zakrzów i Turawa, pow. Opole¹⁰. Niektóre z tych stanowisk, jak np. Dobrodzień, datowane były na okres bardzo późny — nawet na schyłek V i początek VI w.¹¹ Wydaje się jednak, że datę tę należy przesunąć wstecz i że chronologia schyłku tej fazy nie przekracza pierwszej połowy V w.¹²

⁶ Podobnie datuje fazę C₁ K. R a d d a t z, *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, Offa-Bücher, t. 13, Neumünster 1957, s. 145—149.

⁷ F. P f ü t z e n r e i t e r, *Ein völkerwanderungszeitliches Gräberfeld im Staatsforst Guttentag O. S., „Altschlesien“*, t. 7: 1937, z. 1, s. 40—44.

⁸ Nie publikowane, archiwum Muzeum w Bytomiu, materiały w Muzeum w Opolu.

⁹ J. S z y d ł o w s k i, *Cmentarzysko typu dobrodzieńskiego w Olsztynie, pow. Częstochowa*, Śląski Instytut Naukowy, Biuletyn nr 11, Katowice 1959; tenże, *Ein neues Gräberfeld des Dobrodzień-Typus in Olsztyn, Kreis Częstochowa*, „Archaeologia Polona”, t. 4: 1962, s. 306—314.

¹⁰ Większość materiałów nie publikowanych — zabytki w Muzeum w Opolu, dokumentacja z badań w Opolu-Zakrzowie w archiwum Muzeum w Bytomiu, dokumentacja z Turawy zaginęła z wyjątkiem klisz fotograficznych i ogólnego planu osady publikowanego przez G. R a s c h k e, „Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit”, t. 17: 1941 z. 1/2, s. 28.

¹¹ P f ü t z e n r e i t e r, *op. cit.*, s. 44.

¹² Wskazuje na to m.in. brak na cmentarzyskach dobrodzieńskich oraz na innych współczesnych im stanowiskach fibul typowych dla rozwiniętego stylu okresu wędrówek ludów, nie licząc długotrwałych form zapinek z podwiniętą nóżką. Duże znaczenie dla chronologii absolutnej cmentarzyska w Dobrodzieńcu ma znalezione tam facetowane umbo kopulaste (P f ü t z e n r e i t e r, *op. cit.*, s. 43, ryc. 20). Ma ono bliską analogię w żłobkowanym umbie znalezionym w Ujhartyán we wschodnich Węgrzech w grobie konnego wojownika, zawierającym m. in. zielono polewane naczynie prowincjonalno-rzymskie typu produkowanego w Panonii w latach 270—330 (I. B ó n a, *Az Ujhartyáni Germán lovassir*, „Archaeologiai Értesítő”, t. 88: 1961 z. 2, s. 192—209). Warto przy tym zwrócić uwagę, że grób z Ujhartyán stanowi bliską analogię, jeśli chodzi o obrządek pogrzebowy, do grobu z Ługów, pow. Góra (E. P e t e r s e n, *Neue wandalische Grabfunde aus den 2.—4. Jahrh. n. Ch.*, „Altschlesien” t. 4: 1932 z. 1, s. 154—161; H. Z e i s s, *Die Zeitstellung des Reitergrabes von Königs-*

W okresie późnolateńskim można wyróżnić na Górnym Śląsku 3 rejon-y różniące się panującymi na nich stosunkami osadniczymi (mapa 1). Teren wschodniej części Wyżyny Głubczyckiej między Odrą a Osobłogą zajęty jest przez gęste osadnictwo kultury celtyckiej¹³, które pojawiło się tu, sądząc z wyników rozważań Z. Woźniaka na temat chronologii cmentarzysk celtyckich, prawdopodobnie gdzieś pod koniec III w. lub z początkiem II w. p.n.e.¹⁴ Jest dość prawdopodobne, że chodzi tu o rzeczywistą ludność celtycką przybyłą na ten teren po okresie silnego rozrzedzenia osadnictwa, który nastąpił tu — sądząc z wyników badań M. Gedla — w okresie halsztackim¹⁵. W świetle znalezisk z Nowej Cerekwi, pow. Głubczyce¹⁶, największy rozkwit osadnictwa celtyckiego na Wyżynie Głubczyckiej istniał pod koniec w. II i w pierwszej połowie I w. p.n.e. W Nowej Cerekwi obserwujemy już w tym czasie obecność pewnych elementów kultury przeworskiej, np. w ceramice¹⁷, brak jednak danych, czy łączyły się one z jakąś penetracją ludności tej kultury. Raczej jednak jestem zdania, że są one odbiciem kontaktów między kulturą przeworską i celtycką, które istniały na innych terenach, gdzie styk obu tych zespołów był bardziej bezpośredni.

Ślady zwartej osadnictwa kultury przeworskiej w okresie późnolateńskim obserwujemy jedynie na północnym skrawku tego terytorium — nad Prosną, w powiecie kluczborskim. Łączą się one niewątpliwie ze strefą osadnictwa tej kultury na terenie Wielkopolski. Obszar położony między tymi dwoma ośrodkami osadniczymi i obejmujący większość terytorium Górnego Śląska stanowi, jak się wydaje, w okresie późnolateńskim strefę tylko bardzo rozrzedzonego osadnictwa reprezentowanego

*bruch, Kr. Guhrau, „Altschlesien”, t. 7: 1937 z. 1. s. 34—39, również należącego do najpóźniejszej fazy okresu rzymskiego w Polsce. Większe jednak znaczenie dla datowania umba z Dobrodzienia ma przedstawienie kopulastego żłobkowanego umba na dyptyku z Monzy przedstawiającym Stylichona (ok. r. 395) lub Aecjusza (lata trzydzieste V w.) — R. Delbrueck, *Die Consular-Diptychen*, [w.] *Studien zur spätantiken Kunstgeschichte*, t. 2: Leipzig — Berlin 1929, s. 242—248, tabl. I 63. Obydwie przytoczone tu przesłanki przemawiają więc za datowaniem omawianego typu umba na w. IV i ewentualnie pierwszą połowę w. V, a nie na przełom w. V i VI, co ma też swoje konsekwencje w datowaniu całego cmentarzyska w Dobrodzieniu.*

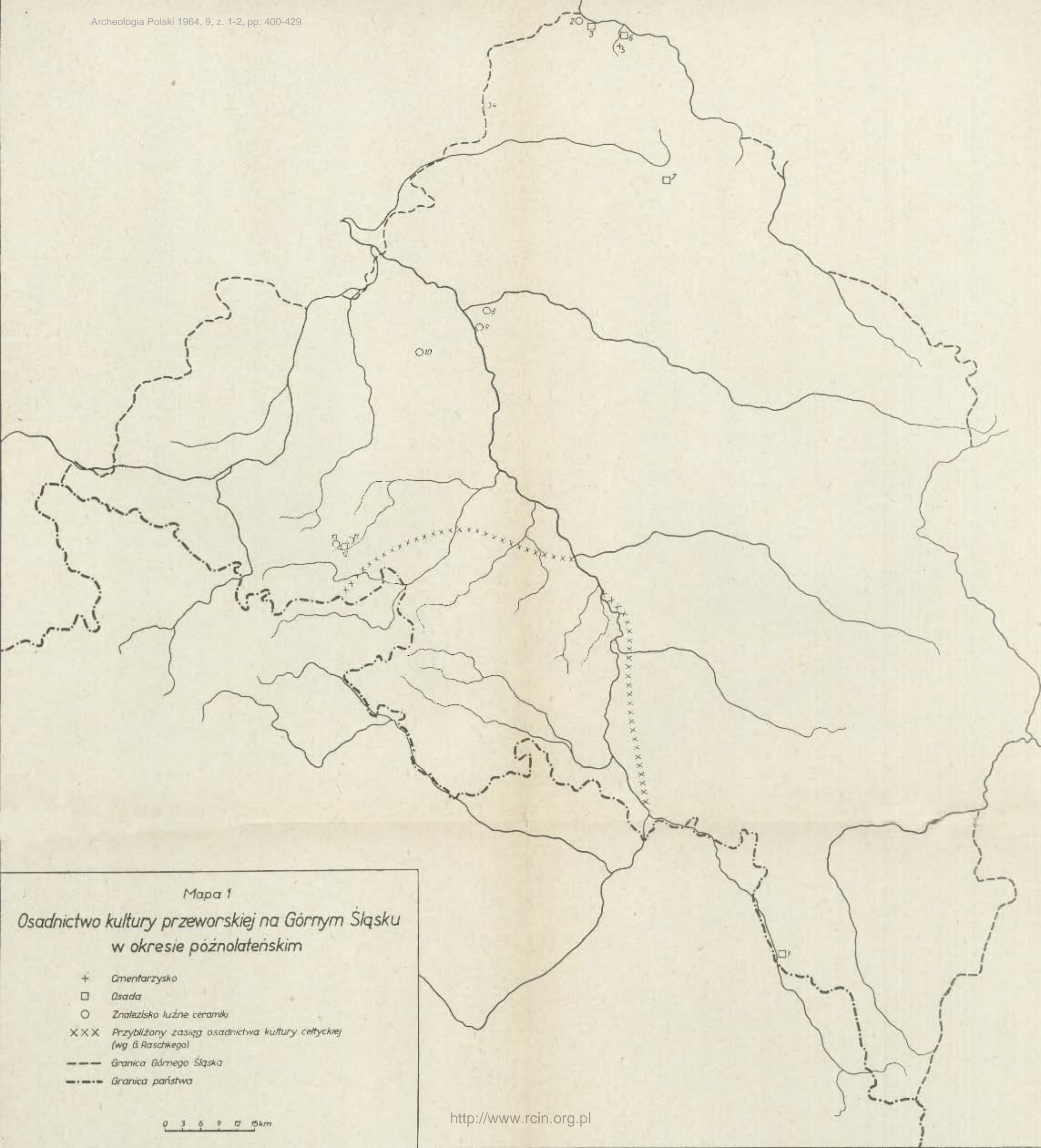
¹³ M. Jahn, *Die Kelten in Schlesien*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte, t. 1, Leipzig 1931, s. 66—78, 123—125, 129, 147—156; G. Rasche, *Vorgeschichte des Kreises Kreuzburg O. S.*, Kluczbork 1940, s. 172, ryc. 53.

¹⁴ Z. Woźniak, *Chronologia celtyckich cmentarzysk w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 26: 1959—1960 z. 3/4, s. 136—138.

¹⁵ M. Gedl, *Uwagi o zaniku kultury lużyckiej na Górnym Śląsku*, „Archeologia Polski”, t. 7: 1962 z. 2, s. 337—346.

¹⁶ B. Czerska, *Osada z okresu późnolateńskiego koło Nowej Cerekwi w powiecie Głubczyce*, „Archeologia Śląska”, t. 3: 1959, s. 25—67.

¹⁷ Czerska, *op. cit.*, s. 60.

Mapa 1

Osadnictwo kultury przeworskiej na Górnym Śląsku
w okresie późnolateńskim

- + Cmentarzysko
- Osada
- Znaleźisko luźne ceramiki
- XXX Przybliżony zasięg osadnictwa kultury celtyckiej
(wg G. Raschkeg)
- Granica Górnego Śląska
- · - · - Granica państwa

0 3 6 9 12 15 km

przez rozproszone i sporadyczne znaleziska. Przeważnie są to pojedyncze fragmenty ceramiki kultury przeworskiej. Spotykamy też znaleziska pojedynczych skorup celtyckiej ceramiki grafitowej (Wroczyn, pow. Olesno, Krzanowice, pow. Opole, st. 10). Stanowiska z innych okresów, występujące licznie na tym terenie, wyłączają, by mógł tu wchodzić w grę stan badań. Opisany stan rzeczy jest kontynuacją stosunków, które panowały tu w okresie wczesno- i środkowolateńskim, gdy ślady osadnictwa kultury pomorskiej są również nieliczne i mają ten sam sporadyczny i rozproszony charakter¹⁸.

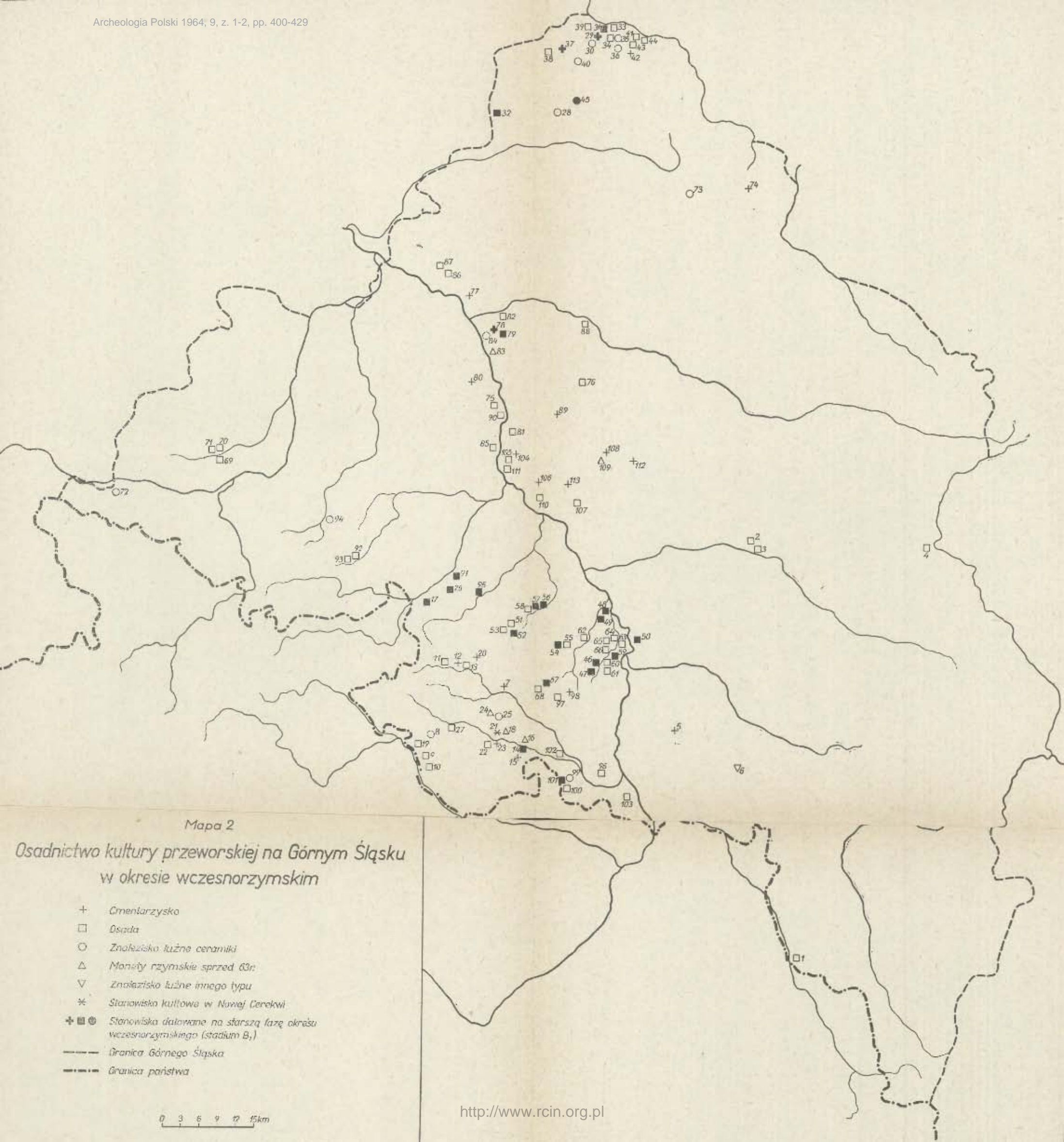
Najpóźniej z początkiem wczesnego okresu rzymskiego (mapa 2)¹⁹ zanika całkowicie na Wyżynie Głubczyckiej kultura celtycka. Jak dotąd nie odkryto tu żadnych materiałów, które wskazywałyby na przetrwanie jej do przełomu okresu późnolateńskiego i rzymskiego — np. nie znaleziono wcale ceramiki malowanej występującej w Małopolsce razem z materiałami przeworskimi z początku okresu rzymskiego²⁰. Natomiast na terenach zajętych poprzednio przez kulturę celtycką pojawiają się osady z ceramiką kultury przeworskiej, które można datować na starszą fazę okresu wczesnorzymskiego. Niestety były one przeważnie badane jedynie powierzchniowo lub prowadzono na nich badania wykopaliskowe tylko na niewielką skalę. Strefa występowania tych osad pokrywa się mniej więcej z zasięgiem kultury celtyckiej w okresie poprzednim i w wielu wypadkach materiały z obu okresów występują na tych samych stanowiskach. Ilość stanowisk z okresu wczesnorzymskiego na Wyżynie Głubczyckiej jest, o ile można sądzić z badań powierzchniowych, raczej mniejsza niż w okresie późnolateńskim.

Trudno w tej chwili powiedzieć, jakie były przyczyny i jak przebiegało zastąpienie kultury celtyckiej przez przeworską na terenie lessów głubczyckich. Problemem otwartym jest, czy nastąpiła tu ekspansja z zewnątrz ludności, która przyniosła ze sobą kulturę przeworską, a jeśli tak, to jaki miała ona charakter i zakres. W każdym razie pokrywanie się zasadniczego zrębu ośrodka osadnictwa celtyckiego z późnego okresu lateńskiego i przeworskiego z okresu wczesnorzymskiego mogłoby wska-

¹⁸ Gedl, *Uwagi...*, s. 343, 344, ryc. 2.

¹⁹ Przy układaniu mapy zrezygnowano z zaznaczania na niej szczegółowej chronologii wszystkich stanowisk w obrębie wczesnego okresu rzymskiego, z wyjątkiem stanowisk datowanych na starszą fazę tego okresu. Uczyniono tak w obawie, by zbyt duża ilość symboli nie zmniejszyła czytelności mapy. Nie uwzględniono też znalezisk monet rzymskich wybitych po r. 63, ze względu na możliwość ich późniejszego przybycia na nasz teren, długiego pozostawania w obiegu i w związku z tym zagubienia lub zakopania dopiero w ciągu okresu późnorzymskiego (por. s. 392 oraz przypis 36). Uwzględniono tu natomiast rzymskie monety republikańskie.

²⁰ J. Potocki, *La colonisation celtique en Petite-Pologne à la lumière des fouilles de 1945-1960*, „Archaeologia Polona”, t. 4: 1962, s. 208-219.

Mapa 2

*Osadnictwo kultury przeworskiej na Górnym Śląsku
w okresie wczesnorzymskim*

- + Cmentarzysko
- Osada
- Znajdźisko luźne ceramiki
- △ Monety rzymskie sprzed 63r.
- ▽ Znajdźisko luźne innego typu
- * Stawiska kultowe w Nowej Cerekwi
- + □ ○ Stawiska datowane na starszą fazę okresu wczesnorzymskiego (stadium B₁)
- Granica Górnego Śląska
- · - · - Granica parafii

0 3 6 9 12 15 km

zywać na pewną ciągłość osadniczą i przetrwanie przynajmniej części dawnej ludności do okresu rzymskiego. Przemawiają za tym również inne względy. Na Wyżynie Głubczyckiej brak jak dotąd cmentarzysk, które można by datować na początek okresu rzymskiego. Odpowiada to zjawiskom obserwowanym w późnej fazie okresu lateńskiego w całym świecie celtyckim, gdzie groby z tego czasu, tak ciałopalne, jak i szkieletowe, są bardzo rzadkie. Zjawisko to występuje także w okresie rzymskim na innych terytoriach zajętych poprzednio przez Celtów, jak np. na północnych Morawach, w północno-zachodniej Słowacji i w Krakowskiem²¹. Zapewne jest to wynik jakichś bliżej nam nie znanych zwyczajów pogrzebowych, które powodują, że groby są nieuchwytnie lub słabo uchwytnie dla archeologa. Należy tu wspomnieć, że ostatnio na cmentarzysku w Kietrzu, pow. Głubczyce, st. 1, odkryto obok niewątpliwych szkieletowych i ciałopalnych grobów kultury przeworskiej szereg niepozornych grobów jamowych bez wyposażenia i skutkiem tego trudnych do datowania²². Być może, jeśli łączą się one z kulturą przeworską, tłumaczyłoby to brak większej ilości grobów, które można by datować na okres wczesnorzymski na Wyżynie Głubczyckiej. W każdym razie prawdopodobne przejęcie przez ludność kultury przeworskiej na Wyżynie Głubczyckiej od kultury celtyckiej owych bliżej nie określonych zwyczajów pogrzebowych zdaje się świadczyć o przetrwaniu tej samej ludności. Charakterystyczne jest również odkrycie ostatnio na wspomnianym stanowisku w Kietrzu grobów szkieletowych kultury przeworskiej, co prawda datowanych już na młodszą fazę okresu wczesnorzymskiego. Skupienie grobów tego rodzaju wystąpiło na Śląsku środkowym w okolicy Wrocławia — w innym rejonie intensywnego osadnictwa celtyckiego w okresie lateńskim i są one tam interpretowane jako wyraz przetrwania tradycji celtyckich²³. Podobnie mogła wyglądać sprawa na Górnym Śląsku, o ile

²¹ R. Pittori, *Vorgeschichte des Österreichischen Raumes*, Wien 1954, s. 719, 720; J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praha 1956, s. 223; B. Benadik, *Chronologické vztahy keltských pohřebisk na Slovensku*, „Slovenska Archeologia”, t. 10: 1962 z. 2, s. 341—389; Z. Woźniak, *Zagadnienie Celtów w Polsce*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie, styczeń—czerwiec 1963, s. 22—23; K. Godłowski, *Kultura przeworska*, [w:] *Pradzieje powiatu krakowskiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. II, „Prace Archeologiczne” z. 2: 1961, s. 196.

²² M. Gedl, *Groby z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 1 w Kietrzu, pow. Głubczyce (Materiały z badań Ekspedycji Kietrzańskiej w latach 1961—1962)*, „Materiały Archeologiczne”, t. 5: 1964.

²³ L. Zotz, *Wandalische Körperbestattungen der Spätlatenezeit*, „Altschlesien”, t. 4: 1932 z. 1/3: s. 127—138; J. Kostrzewski, *Groby szkieletowe późnolateńskie w Wielkopolsce i zagadnienie Silingów*, „Sprawozdania PAU”, t. 41: 1936, s. 180—183; tenże, *Skelettgräber der Spätlatenezeit in Grosspolen und das Silingenproblem*, „Bulletin de l'Acad. Polon.”, 1936 z. 4—6, s. 76—84; Ch. Peschek, *Die frühwan-*

nie mamy tu do czynienia z wpływami idącymi ze Śląska środkowego już w okresie rzymskim²⁴.

Również na pozostałym obszarze Górnego Śląska obserwujemy w starszej fazie wczesnego okresu rzymskiego kontynuację stosunków osadniczych, które panowały tu w okresie późnolatańskiego. Istnieje więc w dalszym ciągu strefa zwartego osadnictwa kultury przeworskiej nad Prosną w powiecie Kluczbork, łącząca się zapewne z Wielkopolską, natomiast pozostała część Górnego Śląska, leżąca między dwoma ośrodkami osadniczymi — nadprośniańskim i głubczyckim, pozostaje w dalszym ciągu obszarem o osadnictwie bardzo silnie rozrzedzonym. Podobne stosunki obserwujemy też dalej ku wschodowi w ziemi częstochowskiej²⁵.

Jednakże już prawdopodobnie co najmniej ok. połowy I w. rozpoczęła się konsolidacja osadnictwa kultury przeworskiej w okolicy Opoła, gdzie sporadyczne jego ślady występowały już w okresie późnolatańskiego. Wymownym tego dowodem jest książęcy grób „typu Lubieszewo” z Gosławic pod Opolem, st. 1²⁶, wskazujący na istnienie tam już w omawianym okresie jakiegoś ośrodka władzy. Odkrycie w sąsiadującej z nim osadzie na st. 2 żuźła żelaznego²⁷ świadczy, że już w tym czasie rozwinęła się tam produkcja hutnicza, która, jak się wydaje, w okresie późniejszym stała się jedną z podstaw gospodarczego rozwoju opolsko-strzeleckiego ośrodka osadniczego. W młodszej fazie okresu wczesnorzymskiego, prawdopodobnie pod koniec I w., rozpoczyna się na Górnym Śląsku okres bujnego rozwoju, który trwa nadal w ciągu II w.

Ślady osadnictwa kultury przeworskiej na Wyżynie Głubczyckiej stają się teraz intensywniejsze. Obok osad znamy i cmentarzyska, ale w dalszym ciągu są one dość nieliczne i niezbyt duże, tak iż można sądzić, że w dalszym ciągu część ludności hołdowała jakimś zwyczajom pogrzebowym, które uniemożliwiają uchwycenie jej grobów. Szczególnie znaczne zagęszczenie stanowisk kultury przeworskiej znajduje się w dorzeczu Troi, w rejonie Kietrza i Nowej Cerekwi. M.in. znajduje się w Nowej Cerekwi stanowisko, na którym występują w olbrzymiej ilości monety

dalische Kultur in Mittelschlesien, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte, t. 5, Leipzig 1939, s. 14; Woźniak, *Zagadnienie Celtów...*

²⁴ Woźniak, *op. cit.*

²⁵ K. Godłowski, *Ein Gräberfeld aus der späten Kaiserzeit in Opatów, Kreis Kłobuck*, „Archeologia Polona”, t. 4: 1962, s. 302—304; tenże, *Badania nad osadnictwem kultury przeworskiej na terenie powiatu Kłobuck*, [w:] *Z pradžiejów regionu częstochowskiego*, Materiały pierwszej konferencji archeologicznej, Częstochowa 1962, s. 38—39.

²⁶ G. Raschke, *Die Ausgrabung des Fürstengrabes von Ehrenfeld im Kreise Oppeln*, „Altschlesien”, t. 8: 1939, s. 52—72.

²⁷ Nie publikowane. Badania K. Godłowskiego w 1957 r.

rzymskie i które najprawdopodobniej trzeba uznać za stanowisko o charakterze kultowym²⁸.

Drugi wyraźny ośrodek osadniczy konsoliduje się ostatecznie najpóźniej z początkiem II w. w rejonie Opola i Strzele Opolskich. Na terenie, z którego w okresach poprzednich znamy tylko stosunkowo nieliczne stanowiska, pojawia się nagle znaczna ilość mniej więcej współcześnie założonych dużych ementarzysk i towarzyszących im osad. Z tego powodu trzeba się liczyć z możliwością jakiegoś napływu ludności z innych obszarów zajętych przez kulturę przeworską, np. z Wielkopolski, z którą teren ten wykazuje największe podobieństwa w kulturze materialnej. Wydaje się, że szczególną rolę w życiu zamieszkującej tu ludności zajmowało hutnictwo żelaza. Odkryto szereg stanowisk z dużą ilością dymarek, które zresztą w większości pochodzą już z okresu późnorzymskiego²⁹. Istnienie tu silnego ośrodka hutniczego potwierdziły też badania metaloznawcze przedmiotów żelaznych przeprowadzone przez J. Piaskowskiego³⁰.

W rejonie kluczborskim obserwujemy w młodszej fazie okresu wczesnorzymskiego jakby pewne osłabienie osadnictwa kultury przeworskiej w porównaniu z okresami poprzednimi. Natomiast widoczne są ślady penetracji osadnictwa na inne terytoria Górnego Śląska, z których brak, lub prawie brak — jak dotąd — stanowisk z okresu późnolateńskiego i star-

²⁸ W literaturze wysuwa się niekiedy przypuszczenie (Wielowiejski, *op. cit.*, s. 348), że w Nowej Cerekwi odkryto wielki skarb monet rzymskich od czasów republikańskich po Konstancyntyna II. Tymczasem z danych archiwum Muzeum w Bytomiu wynika, że większość monet rzymskich odkrytych w Nowej Cerekwi znaleziono w północno-wschodniej części terytorium tej wsi, na dość znacznej, ale ściśle określonej przestrzeni — w dolinie małego potoku, zwanej „Judengrund”, i na stoku spadającego doń wzgórza. Najstarsze wiadomości o znalezionych tu monetach pochodzą z XVIII w., ostatnia z 1940 r. Czyni to bardzo prawdopodobnym przypuszczenie wysunięte przez G. Raschkego (zapiski w archiwum Muzeum w Bytomiu), że miejsce to służyło w okresie rzymskim do jakichś specjalnych celów, np. związanych z kultem lub jako miejsce zebrania. Monety tu znalezione mogły pochodzić np. z darów wotywnych, na co można by przytoczyć analogie np. z duńskich znalezisk bagiennych w Nydam i Thorsberg — P. La Baume, *Zwei neue Funde römischer Münzen in Norden-Dithmarschen*, „Offa”, t. 11: 1952, s. 45—60.

²⁹ Np.: J. Kaźmierczyk, *Osada hutnicza w Groszowicach*, „Dawna Kultura”, R. 1: 1954 z. 1, s. 31, 32; tenże, *Badania archeologiczne na Opolszczyźnie*, „Kwartalnik Opolski”, t. 1: 1955, s. 77—82; tenże, *Stanowisko hutnicze z okresu rzymskiego we wsi Krzanowice, pow. Opole*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 27: 1959—1960 z. 3/4, s. 333, 334; Z. Trudzik, *Osada produkcyjna z okresu wpływów rzymskich w Chróścicach, pow. Opole*, „Archeologia Polski”, t. 2: 1958 z. 1, s. 57—91.

³⁰ J. Piaskowski, *Technologia żelaza na Śląsku Opolskim w II—V wieku naszej ery*, „Hutnik”, R. 28: 1961 nr 12, s. 462—467. Ogółem poddano dotąd badaniom metaloznawczym 40 przedmiotów żelaznych z okresu rzymskiego pochodzących z terenu Górnego Śląska.

szej fazy okresu wczesnorzymskiego. Pojawiają się one teraz np. na prawym brzegu Odry – w Rybnickiem, oraz na lessowych obszarach między Osobłogą a Nysą. Na tych terenach jest to zapewne wynik kolonizacji wychodzącej z ośrodka osadniczego na Wyżynie Głubczyckiej. Stanowiska kultury przeworskiej pojawiają się w tym czasie również nad Kłodnicą, na lewym brzegu Nysy Kłodzkiej, oraz w dorzeczu Liswarty, gdzie pod koniec okresu wczesnorzymskiego zostaje np. założone cmentarzysko w Opatowie, pow. Kłobuck³¹.

W tym czasie, jak się wydaje, ożywiają się kontakty handlowe i kulturowe z imperium rzymskim. Znajduje to wyraz w zwiększonym napływie importów rzymskich, przede wszystkim naczyń brązowych znajdujących w bogatych grobach z tego okresu.

Począwszy od II w. rozpoczyna się też zwiększony napływ monet rzymskich, głównie denarów. W I w. moneta rzymska napływała tylko sporadycznie i reprezentują ją nieliczne monety republikańskie i cesarzy dynastii julijsko-klaudyjskiej. Masowy napływ monet rozpoczął się dopiero w czasach po reformie Trajana z r. 107 wycofującej z obiegu wszystkie monety srebrne i złote z czasów przed obniżeniem wagi denara i aureusa za Nerona w 63 r.³² Ponieważ monety te stanowiły jeszcze w drugiej połowie I w. n.e. bardzo znaczną część masy monetarnej kursującej na terenie państwa rzymskiego, jak to poświadczają skarby odkryte na tym obszarze³³, ich nieliczne występowanie na terenie Polski można tłumaczyć jedynie tym, że masowy napływ monet rzymskich na nasz teren rozpoczął się dopiero po 107 r. Pozostaje to w zgodzie z relacją Tacyty z końca I w. mówiącą o nieużywaniu monet rzymskich przez dalej mieszkające od granic państwa rzymskiego ludy „Germanii”³⁴. Na to samo wskazuje brak na terenie Polski pewnych skarbów monet rzymskich datowanych wcześniej niż czasy Hadriana i Antonina Piusa³⁵. Te pierwsze skarby znaczą zapewne początek liczniejszego napływu denarów rzymskich, największe jednak nasilenie tego zjawiska przypada dopiero na drugą połowę II w. i może także początek w. III³⁶, a więc

³¹ Godłowski, *Ein Gräberfeld...*, s. 302.

³² S. Bolin, *State and Currency in the Roman Empire to 300 A. D.*, Uppsala 1958, s. 52–58.

³³ Bolin, *op. cit.*, s. 33.

³⁴ Tacyt, *Germania*, cap. 5.

³⁵ Wynika to z materiałów zestawionych przez M. Gumowskiego, *Moneta rzymska w Polsce*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 10: 1958, s. 107–135.

³⁶ Porównanie struktury dużych skarbów denarów zakopanych na terenie Polski i państwa rzymskiego (te ostatnie wg danych zestawionych przez S. Bolina, *op. cit.*, s. 336 nn.) wskazuje, że napływ fali monet rzymskich na nasz teren w w. II nastąpił z pewnym opóźnieniem (w przybliżeniu jednego panowania) i że np. denary Antonina Piusa i Marka Aureliusza są na terenie Polski (podobnie jak na obszarze

według przyjętych przez nas kryteriów chronologicznych już na okres późnorzymski. Wydaje się, że w okresie masowego napływu i kursowania denarów rzymskich na naszych ziemiach pełniły one funkcje pieniężne i to także w wymianie wewnętrznej³⁷. Na rozwój tej ostatniej wskazuje np. istnienie wielkich ośrodków hutniczych w Górach Świętokrzyskich³⁸, czy też w rejonie Opola, produkujących na bardzo szeroki rynek zbytu.

Ożywienie się kontaktów z prowincjami rzymskimi w II w. jest zjawiskiem o szerszym zasięgu, dającym się odczuć na większych obszarach ziem polskich i trzeba tu szukać ogólniejszych przyczyn. Można jednak sądzić, że jeśli chodzi o Górny Śląsk, dodatkową rolę odegrało tu przesunięcie się szlaku bursztynowego bardziej na wschód. W pierwszej połowie I w. główny kierunek handlu rzymskiego był, jak się zdaje, skierowany drogą przez Czechy i Śląsk środkowy, w II w. prowadził on raczej przez Bramę Morawską lub dolinę Wagu i przez Przełęcz Jabłonkowską na teren właśnie Górnego Śląska i dalej prawdopodobnie ku dolinie Proсны³⁹. Charakterystyczne jest, że o ile odcinek tego szlaku, biegnący przez górskie tereny Beskidów, na przedpołu Przełęczy Jabłonowskiej jest dobrze uchwytny przez liczne znaleziska monet rzymskich⁴⁰, to jego przebieg na północ od Opola, zapewne przez dorzecze Stobrawy ku Prośnie, nie znalazł żadnego odzwierciedlenia w znaleziskach archeologicznych.

naddunajskich prowincji Cesarstwa Rzymskiego, a inaczej niż na pozostałym jego obszarze) reprezentowane liczniej w skarbach zakopanych po r. 192 niż w skarbach z czasów panowania tych władców. Trzeba się też liczyć z możliwością, że po silnym obniżeniu stopy menniczej, które nastąpiło za czasów Septymiusza Sewera, na obszary leżące poza granicami państwa rzymskiego mogły w dalszym ciągu jeszcze przez pewien okres napływać starsze denary o większej zawartości srebra używane do handlu z terenami ościennymi, gdzie nie istniał przymus przyjmowania nowej gorszej monety. Podobne zjawisko istniało w Indiach i Europie środkowej po wiele mniej radykalnej reformie Nerona w r. 63 (Bolin, *op. cit.*, s. 59, 64—77).

³⁷ S. Tabaczyński, *Z dziejów pieniądza na ziemiach Polski w okresie lateńskim i rzymskim*, „Archeologia Polski”, t. 2: 1958 z. 1, s. 33—55.

³⁸ K. Bielenin, *Łysogórski okręg górniczo-hutniczy z okresu wpływów rzymskich*, „Rocznik Świętokrzyski”, t. 1: 1961, s. 97—149.

³⁹ K. Majewski, *Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich*, Wrocław 1944, s. 20—27; Konik, *op. cit.*, s. 45—52; Wielowiejski, *op. cit.*, s. 195—202.

⁴⁰ W. Bender, *Znaleziska monet rzymskich z terenu Śląska Cieszyńskiego*, „Sprawozdania PMA”, t. 5: 1953 z. 3/4, s. 12—19; E. Pochitonov, *Nálezy antic-kých minci*, [w:] *Nálezy minci v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1955; M. Gumowski, *Rimské mince ve Slezsku*, „Časopis Slezského Musea”, t. 9: 1960 z. 1, s. 3—5.

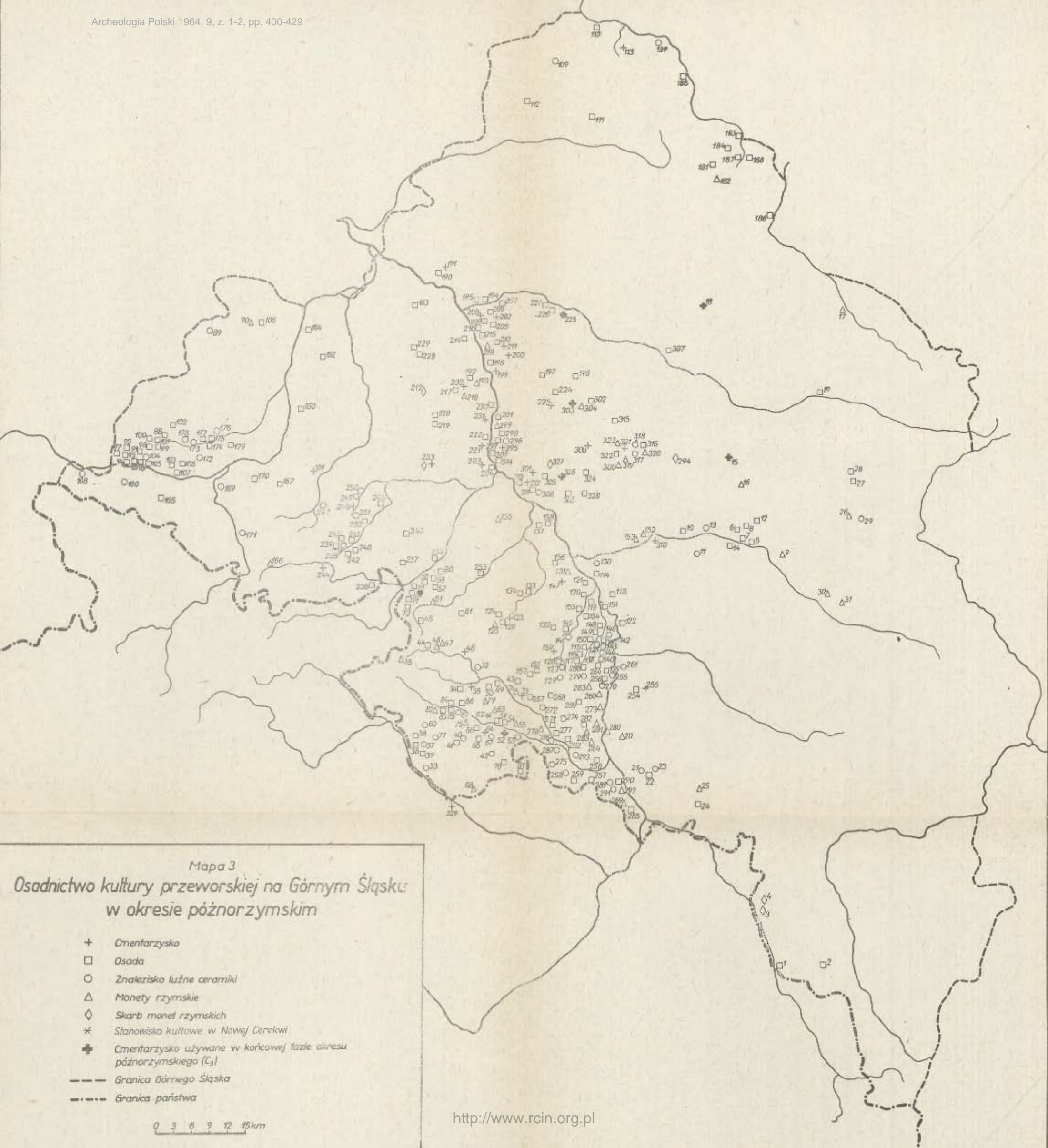
W okresie późnorzymskim (mapa 3)⁴¹ obserwujemy dalsze silne zwiększenie się dynamiki osadniczej ludności kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. Przejawia się to w zwiększeniu się ilości stanowisk z tego okresu w rejonach starszego zwartego osadnictwa, a przede wszystkim w zajmowaniu nowych, słabo przedtem zaludnionych obszarów, o mniej dogodnych warunkach naturalnych — np. posiadających słabsze gleby. Proces ten zaznaczył się już w okresie wczesnorzymskim, z całą jednak siłą rozwinął się już w okresie późnorzymskim. Wydaje się, że największe nasilenie przybrał on w drugiej połowie III i w IV w., ale niewątpliwie był już dość intensywny w ostatnich dziesięcioleciach II i w pierwszej połowie III w. Przyczyną był tu najprawdopodobniej wzrost liczby ludności.

Jak się wydaje, kolonizacja wychodziła przede wszystkim z terenów stanowiących ośrodki osadnicze w okresie wczesnorzymskim, których zasadnicze zręby znajdują pełną kontynuację w okresie późnorzymskim. Na Wyżynie Głubczyckiej ilość stanowisk ulega znacznemu zwiększeniu, zasiedlony też zostaje rejon okolic Raciborza, gdzie stanowiska wczesnorzymskie były stosunkowo mniej liczne. Liczniejsze stają się też ślady osadnictwa między Osobłogą a Nysą oraz na prawym brzegu Odry w Rybnickiem.

W bardzo silnym stopniu zaznacza się, zwłaszcza we wczesnej fazie okresu późnorzymskiego, rozwój opolsko-strzeleckiego ośrodka osadniczego. Przejawia się to w zwiększeniu się ilości stanowisk, a zwłaszcza w powstaniu szeregu nowych cmentarzysk. Można przypuszczać, że dużą rolę odegrał tam rozwój hutnictwa i kowalstwa opartego na wysokowartościowych miejscowych rudach niskofosforowych. Wyroby tego ośrodka, jak wskazują wyniki badań metaloznawczych, nie tylko zaczynają wypierać wyroby świętokrzyskie (jednak nie całkowicie) z terenu Górnego Śląska, ale są też eksportowane na inne obszary zajęte przez kulturę przeworską⁴². W obrębie opolsko-strzeleckiego rejonu osadniczego widoczny jest jakby podział na kilka mniejszych skupień osadniczych przedzielonych pasami o znacznie mniejszej ilości stanowisk.

⁴¹ Podobnie jak na mapie 2 nie zaznaczono tu szczegółowej chronologii poszczególnych stanowisk w ramach późnego okresu rzymskiego. Wyjątek uczyniono dla cmentarzysk, które można łączyć z najpóźniejszą fazą kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. Uczyniono tak, by zobrazować ich nikłą ilość w porównaniu z cmentarzyskami wcześniejszymi (większość pozostałych cmentarzysk zaznaczonych na mapie 3 była używana w fazach C₁—C₂ Eggarsa).

⁴² Piaskowski, *op. cit.*, s. 467; tenże, *Cechy starożytnych wyrobów „świętokrzyskich” w świetle badań materiałów ze Śląska Opolskiego i z Zadowic, pow. Kalisz*, [w:] *Studia z dziejów górnictwa i hutnictwa*, t. 6, Wrocław 1963, s. 168, 169; tenże, *Metaloznawcze badania wyrobów żelaznych i próbek żużla ze Śląska Opolskiego z okresu wpływów rzymskich*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 15: 1964, s. 157.

Mapa 3

Osadnictwo kultury przeworskiej na Górnym Śląsku w okresie późnorzymskim

- + Omentarzysko
- Osada
- Znaleźisko luźne ceramiki
- △ Monety rzymskie
- ◇ Skarb monet rzymskich
- * Stánowisko kultowe w Nowej Cerekwi
- ⊕ Omentarzysko używane w końcowej fazie okresu późnorzymskiego (C₃)
- Granica Górnego Śląska
- · - · - Granica państwa

0 3 6 9 12 15 km

Od północy opolsko-strzelecki ośrodek osadniczy ograniczony jest pozbawionym prawie zupełnie śladów osadnictwa rejonem dorzecza Stobrawy. Zapewne obszar ten o nie sprzyjających warunkach naturalnych stanowią „pustkę międzyplemienną”. W nadprośniańskim ośrodku osadniczym na terenie powiatu Kluczbork obserwujemy w okresie późnorzymskim pewne zauważone już w późniejszej fazie okresu wczesnorzymskiego zmniejszenie się ilości stanowisk archeologicznych. Zupełnie nowy intensywny ośrodek osadniczy formuje się ostatecznie w tym czasie w pobliżu źródeł Proсны i w dorzeczu Liswarty.

Osadnictwo we wschodniej części Górnego Śląska, zwłaszcza w dorzeczu Kłodnicy, może być wynikiem kolonizacji, tak z rejonu Strzelec Opolskich, jak i Wyżyny Głubczyckiej, a nawet Małopolski. Jak się wydaje doliną Kłodnicy biegł szlak komunikacyjny łączący Górny Śląsk z Małopolską. Wydaje się, że największy rozwój osadnictwa na tym terenie przypada dopiero na końcową fazę okresu późnorzymskiego.

Nad środkowym biegiem Nysy Kłodzkiej, zwłaszcza na lewym jej brzegu kształtuje się przypuszczalnie również raczej w późniejszej fazie okresu późnorzymskiego bardzo intensywny ośrodek osadniczy. Możliwe, że genetycznie łączy się on ze Śląskiem środkowym.

Brak odpowiednich specjalnych badań uniemożliwia dotąd wyśledzenie szczegółowych powiązań osadnictwa kultury przeworskiej na Górnym Śląsku z pierwotnym krajobrazem, roślinnością i tym podobnymi czynnikami naturalnymi. Ogólnie można stwierdzić, że ślady osad i cmentarzysk najczęściej położone są na terasach i wzniesieniach nad rzekami i potokami, a czasem, głównie w okresie późnorzymskim, schodzą też w doliny zalewowe. Rzadsze są stanowiska położone na wysoczyznach i działach wód.

Możliwa jest natomiast bardziej szczegółowa analiza rozmieszczenia osadnictwa w stosunku do gleb⁴³. Najbardziej uprzywielejonane przez ludność kultury przeworskiej na Górnym Śląsku jako tereny osadnicze były gleby wytworzone z lessów, rędziny kredowe i gleby brunatne wytworzone z piasków, następnie bielice wytworzone z piasków gliniastych, czyli tzw. szecerki, dalej mady i w końcu bielice wytworzone z piasków słabo gliniastych oraz z lekkich i średnich glin zwałowych. Zasadniczo omijane są natomiast, choć i pod tym względem istnieją wyjątki, piaski luźne oraz rędziny niekredowe. Charakterystycznym zjawiskiem jest, że pewien typ gleby mógł być gęsto zasiedlony w jednym rejonie, a omijany w innym, jak to jest np. z bielicami wytworzonymi z glin zwałowych, bardzo rzadko zaludnionymi np. w Kluczborskiem, a gęsto w Gliwickiem.

⁴³ Opieram się tu na *Mapie gleb Polski* w skali 1 : 300 000, opracowanej pod redakcją A. Musierowicza przez Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach.

Wydaje się, że poszukiwane były, podobnie jak to się dzieje zazwyczaj na innych terenach i w innych okresach, gleby żyzne, a równocześnie dość lekkie w uprawie⁴⁴. Stąd uprzywilejowanie raczej gleb piaszczystych niż gliniastych. Te ostatnie były również niekiedy zamieszkiwane, jeśli przeważały na dużym terenie, choć omijano je wyraźnie tam, gdzie obok nich występowały np. szczyrki, czy nawet piaski słabo gliniaste. Uprzywilejowanie lekkich gleb piaszczystych mogło być też spowodowane tym, że ze względu na swoją suchość i lekkość specjalnie nadawały się do zakładania osad. W wypadkach więc, gdy ślady osad odkrywamy na piaskach, ale na pograniczu innych żyzniejszych gleb, trzeba się liczyć z możliwością, że obszar użytkowania gospodarczego mieścił się właśnie na nich, ale osady zakładano na dogodniejszych terenach piaszczystych. Być może w ten sposób należy tłumaczyć ślady osadnictwa występujące niekiedy na bardzo nieurodzajnych glebach żwirowych. Przedkładanie gleb brunatnych ponad bielice było zapewne spowodowane ich na ogół większą żyznością i przydatnością do uprawy, a także tym, że pokrywały je pierwotnie lasy liściaste z bujnym poszyciem⁴⁵, co dawało większe możliwości gospodarce hodowlanej i zbieracko-łowickiej, a także zapewne rolnictwu wypaleniskowemu (większa ilość popiołu). Przyciągające znaczenie miały też mady dolin rzecznych. Świadczy o tym nie tylko zakładanie osad na ich obszarze w obrębie dolin zalewowych, co ostatecznie można by tłumaczyć względami obronnymi — większą niedostępnością bagnistego terenu, ale także występowanie osad w sąsiedztwie mad na luźnych piaskach, a więc na glebach, które poza tym są najbardziej omijane przez osadnictwo.

Ciekawe jest prześledzenie stosunku osadnictwa do gleb przy uwzględnieniu różnic chronologicznych. Najwcześniejsze osadnictwo z okresu późnolatańskiego i starszej fazy okresu wczesnorzymskiego występuje na lessowych glebach brunatnych na Wyżynie Głubczyckiej, na rędzinach w okolicy Opola, na szczyrkach w Kluczborskiem oraz rozproszone osadnictwo w środkowej części Górnego Śląska — nad Odrą i Stobrawą, częściowo również na piaskach słabo gliniastych. W młodszej fazie okresu wczesnorzymskiego, a szczególnie w okresie późnorzymskim zajmowano na większą skalę słabo gliniaste piaski, piaszczyste gleby brunatne oraz ciężkie gleby gliniaste. W północnej części powiatu Kluczbork, gdzie można śledzić nieprzerwany i dość intensywny rozwój osadnictwa od

⁴⁴ J. G. D. Clark, *Europa przedhistoryczna*, Warszawa 1957, s. 114, 115.

⁴⁵ A. Musierowicz, *Gleboznawstwo szczegółowe*, Warszawa 1953, s. 82—84; A. Medwecka-Kornaś, *Czynniki wpływające na rozmieszczenie geograficzne roślin w Polsce*, [w:] *Szata roślinna Polski*, t. I, Warszawa 1959, s. 63; M. Strzeżemski, *Przemiany środowiska geograficznego Polski jako tła przyrodniczego rozwoju rolnictwa na ziemiach polskich (od połowy trzeciego tysiąclecia p.n.e. do naszych czasów)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 9: 1961 z. 3, s. 337.

okresu późnolateńskiego do późnorzymskiego, stanowiska najwcześniejsze występują, jak się zdaje, przede wszystkim na glebach piaszczystych, głównie na szczyrkach, natomiast w młodszej fazie okresu wczesnorzymskiego, a zwłaszcza w okresie późnorzymskim, spotykamy je częściej, jakkolwiek również niezbyt licznie na bielicach wytworzonych z glin zwałowych oraz utworów pyłowych pochodzenia wodnego. W młodszej fazie okresu wczesnorzymskiego zaczyna się też kolonizacja gleb bielicowych wytworzonych z glin zwałowych w Gliwickiem, która szczególnie przybiera na sile w okresie późnorzymskim.

Proces ten mógł być wywołany zwiększeniem się liczby ludności, co wymagało zajmowania nowych ziem, a także postępowaniem w technice mechanicznej uprawy umożliwiającym uprawę cięższych gruntów gliniastych. Nie wykluczone też, że jakiś wpływ mogło tu mieć pewne osuszenie klimatu⁴⁶, które umożliwiło gospodarcze użytkowanie, zarówno małych, jak ciężko przepuszczalnych gleb gliniastych. Występowanie śladów osadnictwa z okresu rzymskiego, a zwłaszcza późnorzymskiego na terenach, które w czasach najnowszych przed melioracją były podmokłe, wystąpiło też na innych obszarach — np. w Małopolsce⁴⁷. Innym przykładem zajmowania w okresie późnorzymskim gorszych, nie zasiedlonych przedtem gleb może być pojawienie się w tym czasie na Wyżynie Głubczyckiej stanowisk na glebach bielicowych wytworzonych z utworów lessowatych, które w okresie późnorzymskim pozostawały na ogół wolne od osadnictwa.

Przeprowadzona analiza jest oczywiście bardzo pobieżna i nie może uwzględnić wszystkich czynników istotnych dla kształtowania się pierwotnego osadnictwa. W przyszłości należałoby przeprowadzić bardziej szczegółowe badania nad tymi zagadnieniami przede wszystkim w obrębie małych regionów. Nie jestem też w stanie dać w tej chwili jakiejś szerszej interpretacji związków opisanego rozmieszczenia osadnictwa z ówczesną gospodarką.

Pomimo uchwycenia wyraźnych związków pomiędzy rozmieszczeniem osadnictwa a występowaniem różnych typów gleb — nie istnieje tu jakaś bezwzględna zależność. Spotykamy się zarówno z wypadkami, gdy gleby niezbyt dobre są wcale gęsto zasiedlone, jak też z brakiem większej ilości stanowisk na glebach, które w innych rejonach wykazują ślady gęstego osadnictwa. Można stąd wysnuć wniosek, że na rozmieszczenie osadnictwa oddziaływały też inne czynniki — prawdopodobnie o charakterze społeczno-politycznym.

Analizując rozmieszczenie stanowisk kultury przeworskiej na Górnym Śląsku można wyróżnić kilka ich skupień przedzielonych pasami rozrze-

⁴⁶ Strzemiński, *op. cit.*, s. 339.

⁴⁷ Godłowski, *Kultura przeworska...*, s. 199, 200.

dzanego osadnictwa. W okresie późnorzymskim takie skupienia istnieją np.: na Wyżynie Głubczyckiej, nad Odrą w rejonie Opola i Strzelce Opolskich, w Kluczborskiem nad Prosną, w dorzeczu Liswarty, w Gliwickiem nad środkowym biegiem Kłodnicy i nad środkowym biegiem Nysy Kłodzkiej — w powiatach Grodków i Nysa. Jest dość prawdopodobne, że ośrodki te, zwłaszcza wykazujące ciągłość istnienia przez kilka faz w obrębie omawianego okresu, odpowiadają jakimś jednostkom społeczno-politycznym, jak plemiona lub mniejsze jednostki terytorialne w obrębie plemion.

Najwyraźniej wyodrębnia się ośrodek osadniczy na Wyżynie Głubczyckiej. Jego główny zrąb jest ograniczony przez Sudety, doliny Odry i Osobłogi i północną krawędź Wyżyny Głubczyckiej. Na tym obszarze, ok. 1500 km², utrzymuje się zwarte osadnictwo od okresu lateńskiego, gdy egzystowała tu kultura celtycka, do końca okresu rzymskiego. Stąd też prawdopodobnie wychodziły w ciągu okresu rzymskiego fale kolonizacji na obszary mniej gęstego osadnictwa poza Odrę i Osobłogę. Można sądzić, że ośrodek tego skupienia osadniczego znajdował się w rejonie Kietrza i Nowej Cerekwi, gdzie znajduje się bardzo duże zagęszczenie stanowisk i grupują się znaleziska bogatych grobów, m. in. wyposażonych w importy, a także złotych monet i ozdób (mapa 4) oraz znajdowało się domniemane stanowisko kultowe w Nowej Cerekwi. W tym samym rejonie znajdowało się też prawdopodobnie jakieś centrum kultury celtyckiej na Górnym Śląsku z osadą w Nowej Cerekwi. Jest to jeszcze jedna wskazówka przemawiająca za przetrwaniem na tym terenie pewnych tradycji od kultury celtyckiej do przeworskiej.

Również skupienie osadnicze określane przez nas jako opolsko-strzeleckie odpowiadało prawdopodobnie, przynajmniej od około połowy I w., jakiejś odrębnej grupie społeczno-politycznej. Teren stanowiący główny obszar jej zwartego osadnictwa zajmował ok. 1000 km². I tutaj również mamy ślady istnienia jakiegoś ośrodka władzy w postaci grobu książęcego z Gosławic, pow. Opole, z przełomu starszej i młodszej fazy okresu wczesnorzymskiego. Z okresu późniejszego pochodzi wyrabowany kurhan na cmentarzysku w Choruli, pow. Krapkowice (dawniej pow. Strzelce Op.), prawdopodobnie należący także do kategorii grobów książęcych⁴⁸. Również wyposażenie i rozplanowanie cmentarzyska w Choruli w porównaniu z cmentarzyskami sąsiednimi wskazuje, że mogło być ono miejscem pochówków jakiejś grupy ludzkiej wyróżniającej się bogactwem i znaczeniem społecznym. Trudno powiedzieć, o ile wyodrębnione były grupy odpowiadające innym, wspomnianym, skupieniom osadniczym. Bardzo

⁴⁸ K. Godłowski, *Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły. Próba interpretacji społecznej*, Biblioteka Archeologiczna, nr 13, Warszawa — Wrocław 1960, s. 66, 67.

przybliżone obliczenia liczebności ludności zamieszkującej skupienia osadnicze na Wyżynie Głubczyckiej i opolsko-strzeleckie zdają się wskazywać, że liczyły one po kilka, a najwyżej kilkanaście tysięcy mieszkańców. Z tego, co wiemy ze starożytnych źródeł rzymskich, np. od Tacyta, o ludach zamieszkujących tereny środkowej Europy, grupy takie byłyby raczej mniejsze niż plemiona — określone przez Tacyta jako *civitates*⁴⁹, które zazwyczaj, jak np. Batawowie nie zaliczający się do największych plemion, mogły wystawić po kilka tysięcy wojowników⁵⁰. Przynajmniej niektóre z opisanych skupisk osadniczych mogły więc raczej odpowiadać mniejszym grupom terytorialnym w obrębie plemienia. Nie wiadomo jednak, czy chodzi tu o jednostki zwane przez Tacyta *pagus*⁵¹, czy też o jakieś inne, większe, obejmujące kilka *pagus* odpowiadających może jeszcze mniejszym skupieniom osadniczym, które prawdopodobnie będzie można, jak o tym wspominaliśmy, zaobserwować w obrębie ośrodka opolsko-strzeleckiego.

W drugiej połowie II w. obserwujemy wzrost nasilenia kontaktów, chyba głównie handlowych, z imperium rzymskim. Jest to zresztą zjawisko ogólniejsze obejmujące większość ziem polskich. W dalszym ciągu istnieje masowy napływ denarów, który w tym czasie dochodzi — jak się zdaje — do szczytu, oraz znacznie zwiększa się ilość i różnorodność rzymskich importów przemysłowych, zwłaszcza pojawia się masowo *terra sigillata*⁵². Jest to zapewne z jednej strony wynik rozwoju ekonomicznego plemion miejscowych, a z drugiej zwiększonego zainteresowania tymi terenami handlu i przemysłu rzymskiego. Być może odegrały tu pewną rolę wojny markomańskie, które spowodowały ożywienie kontaktów politycznych i militarnych państwa rzymskiego z plemionami zamieszkującymi poza Karpatami i Sudetami. W tym czasie granice imperium przesunęły się okresowo w pobliże południowych stoków tych pasm górskich, co wpłynęło zapewne na ściślejsze kontakty z terenami położonymi dalej na północ. Ten okres tak znacznego nasilenia kontaktów z obszarami państwa rzymskiego trwa krótko i kończy się już w pierwszych dziesięcioleciach III w. w związku z wewnętrznym kryzysem gospodarczym i politycznym imperium.

Rozpatrując napływ i obieg monety rzymskiej, wydaje się, że teren Górnego Śląska należy do dwóch różnych obszarów, gdzie zjawiska te przebiegają w nieco odmienny sposób. W przeciwieństwie do rejonu

⁴⁹ Np. Tacyt, *Germania*, cap. 13, 30, 41, 43.

⁵⁰ L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, wyd. 2, München 1934, s. 49.

⁵¹ Tacyt, *Germania*, cap. 6, 39.

⁵² B. Rutkowski, *Terra sigillata znalezione w Polsce*, Bibliotheca Antiqua, t. 2, Wrocław 1960, s. 111.

Opola i Strzelc Opolskich ośrodek osadniczy na Wyżynie Głubczyckiej należy wraz z Morawami, Słowacją i Czechami⁵³ do strefy, gdzie występują licznie luźne znaleziska monet rzymskich, natomiast stosunkowo bardzo rzadkie są skarby, zwłaszcza skarby denarów tak typowe dla obszarów położonych bardziej na północ (mapa 4). Na tych terenach nie zaznacza się też tak wyraźny spadek ilości monet w III w.⁵⁴ Można przypuszczać, że było to związane z wyższym stopniem rozwoju ekonomicznego na terenach bliższych granicom państwa rzymskiego, głębszym przyswojeniem sobie funkcji monety rzymskiej jako powszechnego ekwiwalentu wartości i środka obiegu oraz szybszą jej cyrkulacją, a być może także znacznieszą podażą monety rzymskiej na tereny położone dalej na północ dostarczające większej ilości i tańszych artykułów poszukiwanych przez handel rzymski⁵⁵.

Dalszym przejawem rozwoju ekonomiki ludów zamieszkujących Polskę południową jest przejście w okresie późnorzymskim techniki wyrobu naczyń na kole. Prawdopodobnie nastąpiło to w pierwszych dziesięcioleciach III w.⁵⁶ Jak się wydaje, sądząc z analizy form i techniki wyrobu naczyń tego rodzaju na Górnym Śląsku, istniał prawdopodobnie na Wyżynie Głubczyckiej lokalny ośrodek produkcji ceramiki robionej na kole. Wydaje się, że wyroby jego były częściowo eksportowane także na północne tereny Górnego Śląska, gdzie jednak przynajmniej w IV w. trzeba się też liczyć z lokalną produkcją, na co wskazuje występowanie tam (np. na cmentarzysku w Dobrodzieniu) form nie spotykanych na Wyżynie Głubczyckiej.

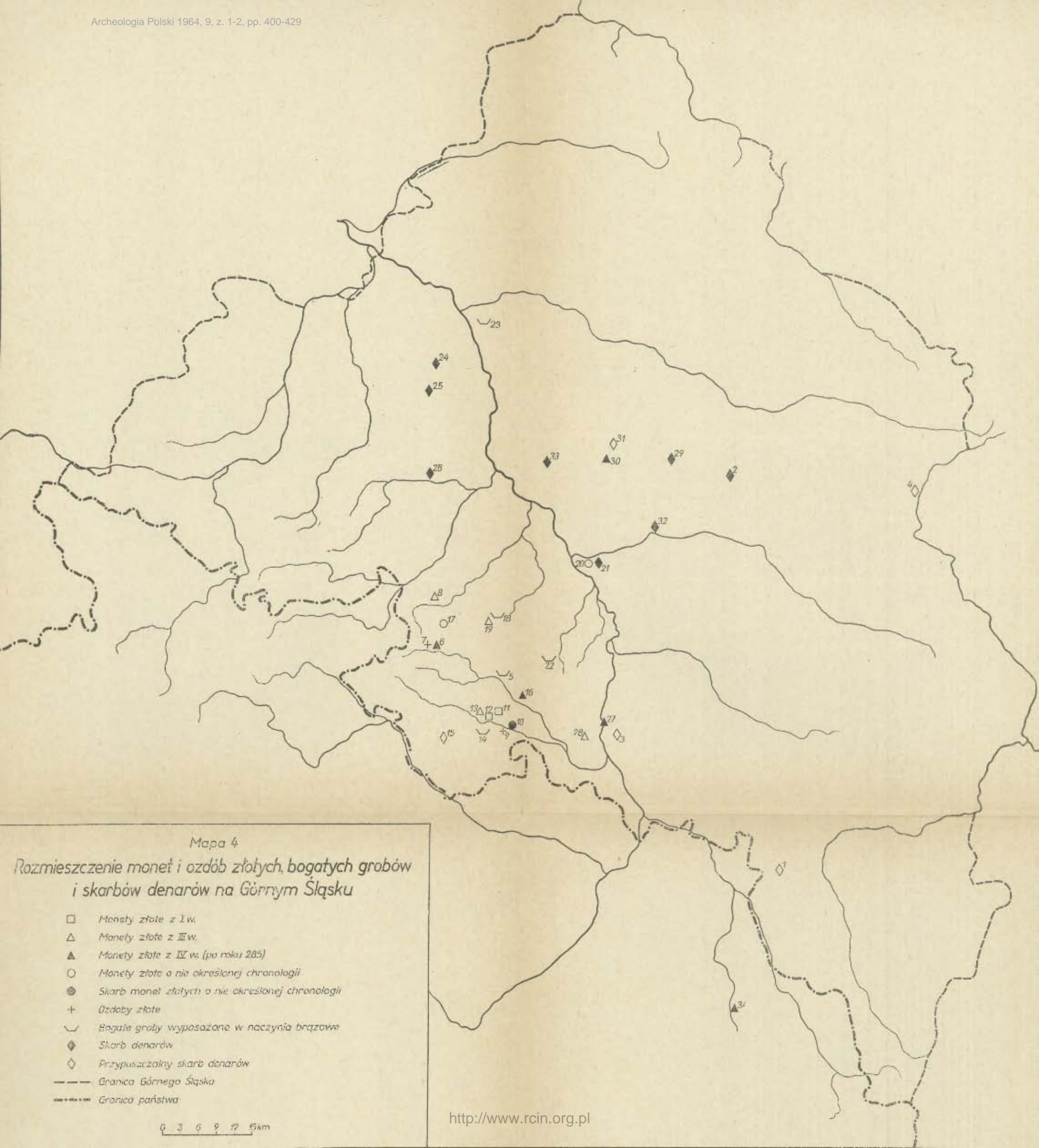
W młodszych fazach okresu późnorzymskiego (fazy C₂—C₃ Eggersa) obserwujemy na naszym terenie poważne zmiany w obrzędku pogrzebowym. Polegają one na zmniejszeniu się ilości, a następnie całkowitym zaniku (w fazie C₃) grobów popielnicowych, oraz na pojawieniu się tendencji do rozpraszania szczątków zmarłych i wyposażenia oraz do

⁵³ Na podstawie materiałów zestawionych przez E. Pochitonova, *Nálezy...*

⁵⁴ J. Zeman, *Severní Morava v mladší době římské*, Praha 1961, s. 246, 247.

⁵⁵ Jako pewną analogię można by tu wskazać stosunki panujące wg R. Kiersnowskiego, *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 1960, s. 55—62, 109, w Europie północnej w okresie wczesnośredniowiecznym, gdy srebro napływające na ten teren, dostarczający wielkiej ilości produktów gospodarki leśnej i niewolników, nie znajdowało zeń odpływu i ulegało tu tezauryzacji na większą skalę niż na innych obszarach, np. w Polsce południowej czy też na Rusi Kijowskiej.

⁵⁶ L. Gajewski, *Badania nad organizacją produkcji pracowni garncarskich z okresu rzymskiego w Igołomi*, „Archeologia Polski”, t. 3: 1959 z. 1, s. 117—121. Na tak wczesne datowanie pojawienia się ceramiki robionej na kole w Polsce wskazuje też jej współwystępowanie między innymi na terenie Górnego Śląska z *terra sigillata* datowanymi na koniec II w. i początek III w.

Mapa 4

Rozmieszczenie monet i ozdób złotych, bogatych grobów i skarbów denarów na Górnym Śląsku

- Monety złote z I w.
- △ Monety złote z II w.
- ▲ Monety złote z III w. (po roku 285)
- Monety złote o nie określonej chronologii
- Skarb monet złotych o nie określonej chronologii
- + Ozdoby złote
- ∩ Bogate groby wyposażone w naczynia brązowe
- ◆ Skarb denarów
- ◇ Przepuszczalny skarb denarów
- Granica Górnego Śląska
- Granica państwa

0 3 6 9 12 15 km

pochówków cząstkowych. Jest to prawdopodobnie wynikiem wpływów idących z południa, z obszarów zakarpaccich i zasudeckich, gdzie tego rodzaju zjawiska obserwujemy już w okresie wczesnorzymskim na terenach zajętych przez plemiona dackie⁵⁷, oraz w Czechach⁵⁸.

Wspomniana tendencja, którą możemy również obserwować na innych terenach kultury przeworskiej, doprowadziła prawdopodobnie na Górnym Śląsku do wytworzenia się gdzieś ok. IV w. szczególnego typu cmentarzysk — tzw. dobrodzieńskich, z ciągłą warstwą ciałopalenia, zawierającą szczątki wielu pochówków, i ze szczątkowymi jamami, nie zawierającymi prawie zupełnie spalonych kości i wyposażenia⁵⁹. Obrządku tego nie stwierdzono dotąd nigdzie w czystej formie poza terenem Górnego Śląska i ziemi częstochowskiej (Olsztyn, pow. Częstochowa), choć teoretycznie można się go spodziewać i na terenach sąsiednich. Trudności w uchwyceniu tego rodzaju cmentarzysk i duża łatwość ich zniszczenia powodują prawdopodobnie fakt, że znamy stosunkowo niewiele cmentarzysk z tego okresu. Zapewne w związku z opisanymi zmianami w obrządku pogrzebowym pozostaje też brak większej ilości materiałów późniejszych niż faza C₂ (i to raczej jej początek) na większości cmentarzysk założonych w okresach poprzednich.

W IV w. ludność kultury przeworskiej na omawianym przez nas terenie przeżywa, jak się wydaje, okres szczególnego rozwoju. Przypuszczalnie jest to okres największej dynamiki osadnictwa i zajmowania przez nie nowych, często mało urodzajnych ziem, co wskazuje na znaczny wzrost liczby ludności. W tym czasie następuje też ponowne ożywienie się kontaktów z państwem rzymskim, czego wyrazem jest duża ilość monet, głównie brązowych z czasów panowania dynastii Konstantynów, oraz liczne wyroby szklane.

Prawdopodobnie gdzieś pod koniec IV w. w północno-wschodniej części Górnego Śląska, przede wszystkim na cmentarzysku w Dobro-

⁵⁷ C. Daicoviciu, *Siebenbürgen im Altertum*, Bukarest 1943, s. 111, 112; M. Macrea, *Les daces à l'époque romaine à la lumière des récentes fouilles archéologiques*, „Dacia”, N. S., t. 1: 1957, s. 207, 216; M. Macrea, si D. Beciu, *Santierul archaeologie de la Casolt Si Aprasul de Sus*, „Studii Si cercetări de istorie veche”. t. 6: 1955, s. 581—621; M. Ю. Смішко, „Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери”, Київ 1960, s. 68—85; N. Budinsky-Krička, *Mohylník z doby rimskej v Zemplinie*, Komisia Archeologického Ústavu Slovenskej Akademie Vied na výskumách a výstavách materiálu z doby rimskej na Slovensku v dňach 11.—17. IX 1961 (sprawozdanie powielane).

⁵⁸ K. Motykowa, *K otázce kultovních objektů na žárovém pohřebišti z doby římské v Třebusicích*. Referaty o pracovních výsledcích československých archeologů za rok 1961, cz. I, Smolenice 1962, s. 181—191 (powielane).

⁵⁹ Pfützenreiter, *op. cit.*, s. 40—42; Szydłowski, *Ein neues...*, s. 306.

dzeniu, pojawiają się nowe, nie znane tam poprzednio elementy kulturowe (naczynia wiaderkowate⁶⁰, naczynie piętrowe⁶¹, gliniany pucharek facetowany⁶², jednouchy dzban robiony na kole⁶³, facetowane umba⁶⁴ mające pewne, jakkolwiek nie zawsze dokładne nawiązania na terenach nadczarnomorskich⁶⁵ oraz w Kotlinie Karpackiej – we wschodnich Węgrzech⁶⁶. Występują one jednak w kontekście olbrzymiej przewagi materiałów nawiązujących do starszej kultury miejscowej i wydaje się, że nie ma dostatecznych powodów do wyróżniania na tym terenie odrębnej „kultury dobrodzieńskiej”⁶⁷ i można co najwyżej mówić o pewnych odmiennościach lokalnych i wpływach obcych.

Wyjaśnienia domaga się zagadnienie upadku kultury przeworskiej na Górnym Śląsku. Kluczem do uchwycenia chronologii tego procesu jest datowanie cmentarzysk typu dobrodzieńskiego (a raczej ich najpóźniejszych faz) oraz odpowiadających im osad. Możliwe są tu wahania od końca IV w. do pierwszej, lub nawet drugiej połowy V w., ta ostatnia data wydaje się jednak, jak była już o tym mowa na początku artykułu, mało prawdopodobna. Urwanie się dopływu monet rzymskich, co na Śląsku nastąpiło nieco wcześniej i w sposób bardziej radykalny niż na terenach sąsiednich już na przełomie IV i V w., przemawia raczej za przyjęciem dość wczesnej daty kryzysu, który objął kulturę przeworską na tym terenie. Nie wykluczone, że zanik, a w każdym razie osłabienie kultury przeworskiej na Górnym Śląsku pozostaje w jakimś związku z inwazją Hunów na Europę środkową pod koniec IV w.⁶⁸ W każdym razie obecność elementów huńskich lub bliskie kontakty z nimi poświadczają znalezisko fragmentu brązowego kotła typu środkowoazjatyckiego

⁶⁰ Pfützenreiter, *op. cit.*, tabl. 6: 2–4.

⁶¹ Pfützenreiter, *op. cit.*, tabl. 8: 3.

⁶² Pfützenreiter, *op. cit.*, tabl. 5: 3.

⁶³ Pfützenreiter, *op. cit.*, tabl. 6: 5–10.

⁶⁴ Pfützenreiter, *op. cit.*, s. 43, ryc. 20.

⁶⁵ Pfützenreiter, *op. cit.*, s. 44.

⁶⁶ Np.: M. Parducz, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn*, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. 11: 1959, s. 344, ryc. 2; 11, 12; tabl. VII 2; XXI 6; Bóna, *op. cit.*, ryc. 1, 2, 5, s. 205, ryc. 13.

⁶⁷ F. Pfützenreiter, *Eine neue spätgermanische Kulturgruppe in Oberschlesien*, „Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit”, t. 17: 1941, z. 1/2, s. 53–55.

⁶⁸ Możliwość udziału Hunów w regresie gospodarczym, który nastąpił w okresie wędrówek ludów na ziemiach południowej Polski, przyjmował T. Reymann, *Problem ceramiki siwej robionej na kole na tle odkryć w górnym dorzeczu Wisły*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 14: 1936, s. 147–175, oraz W. Hensel, *Szkice wczesnodziejowe*, cz. I, „Slavia Antiqua”, t. 2: 1949–1950 z. 2, s. 294, i ostatnio: *Archeologia o polskości Ziem Zachodnich*, [w:] *Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski*, Poznań 1963, s. 46.

z okolic Opawy⁶⁹, a także groby związane z kulturą warstwy panującej państwa Atylli w Małopolsce i na Śląsku środkowym⁷⁰.

Pozostaje jeszcze do omówienia sprawa współczesności i czasowego ząębiana się materiałów ceramicznych z końcowej fazy okresu późnorzymskiego i początków okresu wczesnośredniowiecznego. Nie chodzi mi w tym wypadku o związki i nawiązania między obu grupami ceramiki, a tylko o zagadnienie ich współczesności na omawianym przez nas terenie w przeciągu pewnego odcinka czasu. Tezę taką wysunął J. Szydłowski odnośnie do osady na stanowisku 8 w Choruli, pow. Krapkowice⁷¹, a Z. Trudzik odnośnie do osady w Kościeliskach, pow. Olesno⁷². W obu wypadkach podstawą dla takiego twierdzenia, było współwystępowanie obu typów ceramiki w tych samych jamach i chatach. Charakterystyczne jest przy tym, że Z. Trudzik datuje całość materiałów z Kościelisk na V w., cofając wstecz datowanie odkrytej tu ceramiki wczesnośredniowiecznej, natomiast J. Szydłowski datuje osadę w Choruli na drugą połowę VI i VII w.⁷³, przeciągając do tego czasu trwanie późnorzymskiej ceramiki — m. in. tzw. ceramiki siwej, która współwystępuje w chacie 1 w Choruli z ceramiką o typie wczesnośredniowiecznym. Tak więc obaj autorzy, stojący na identycznym stanowisku metodycznym, dochodzą na podstawie analogicznych przesłanek do zupełnie różnych wniosków na temat chronologii absolutnej.

⁶⁹ W. Karger, *Neues zu den Fund- und Erwerbungsständen des Bronzekessels von Bennisch-Raase Bezirk Troppau*, „Altschlesien”, t. 9: 1940, s. 112—114; G. Raschke, *Zum Bronzekessel von Raase-Bennisch*, tamże, s. 114—119.

⁷⁰ E. Krause, *Der Fund von Höckricht Kreis Ohlau*, „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, Neue Folge, t. 3: 1904, s. 46—50; S. Nosek, *Jakuszowice*, [w:] *Inventaria Archaeologica, Pologne*, fasc. II: 1959, Pl. 15; G. László, *The Significance of the Hun Golden Bow*, „Acta Academiae Scientiarum Hungaricae”, t. 1: 1951 z. 1/2, s. 91—104; J. Harmatta, *The Golden Bow of the Huns*, tamże, s. 107 nn.; J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila Reiches*, München 1956. Oprócz grobów z Jędrzychowic, pow. Oława, i Jakuszowic, pow. Kazimierza Wielka, z obecnością lub wpływami Hunów należy też zapewne łączyć uboższy od nich grób wojownika ze zdeformowaną czaszką z Przemęczan, pow. Proszowice („Materiały Archeologiczno-Antropologiczne i Etnograficzne”, t. 12: 1912, s. 50).

⁷¹ J. Szydłowski, *Sprawozdanie z badań na osadzie z VI—VII wieku w miejsc. Chorula, pow. Krapkowice*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 24: 1957 z. 1/2, s. 53—70.

⁷² Z. Trudzik, *Osada z V w. n.e. w Kościeliskach, pow. Olesno Śląskie*, „Archeologia Śląska”, t. 3: 1959, s. 69—108.

⁷³ Szydłowski, *Sprawozdanie...*; s. 66—70. Ważną przesłankę datowania stanowiska w Choruli na w. VII stanowiła znaleziona tam brązowa ozdoba awarska. Obecnie wobec przesunięcia chronologii tego zabytku na w. VIII przez W. Szymańskiego (*Uwagi w kwestii zabytków awarskich znalezionych na terenie Polski*, „Archeologia Polski”, t. 7: 1962 z. 2, s. 303) trzeba się liczyć z późniejszym datowaniem przynajmniej części odkrytej w Choruli ceramiki o typie wczesnośredniowiecznym, co jeszcze bardziej zmniejsza prawdopodobieństwo jej współczesności z późnorzymską ceramiką siwą.

Dzięki uprzejmości obu wspomnianych badaczy, z którymi ośmielałam się tu polemizować, miałam sposobność zapoznać się z materiałami z obu osad, o które chodzi. Na tej podstawie wydaje mi się, że zarówno w Choruli, jak i w Kościeliskach nie ma podstaw dla wysuwania tezy o jednoczasowości całego odkrytego tam materiału. W obu osadach występują obok jam z materiałem mieszanym — o typie późnorzymskim i początkowo-wczesnośredniowiecznym, także chaty z materiałami wyłącznie z okresu późnorzymskiego (np. w Choruli, chata 2), i to w wypadku Kościelisk, wcześniejszym, jak mi się wydaje, niż końcowa faza kultury przeworskiej, reprezentowana przez cmentarzyska typu dobrodzieńskiego i osady np. w Turawie czy Opolu-Zakrzowie. Ten ostatni wniosek jest o tyle ograniczony, że nie znam z autopsji wszystkich materiałów pochodzących z badań Z. Trudzika, ani też zaginionej ceramiki z badań F. Hufnagla⁷⁴.

Na obu omawianych stanowiskach znaleziono też, co prawda poza zwartymi zespołami, przedmioty datowane bezspornie na w. VIII — w Choruli ozdobę awarską⁷⁵, a w Kościeliskach ostrogę z zaczepami odgiętymi na zewnątrz⁷⁶. W wypadku Kościelisk dwuwarstwowość tej osady potwierdziły ostatnio badania metaloznawcze przedmiotów żelaznych przeprowadzone przez dr. J. Piaskowskiego⁷⁷. Badacz ten, nie znając problematyki stanowiska i mając podany cały materiał jako pochodzący z V w., stwierdził obecność tam przedmiotów o technologii typowej dla okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza.

Tak więc wydaje się, że zarówno osada w Choruli — st. 8, jak i w Kościeliskach były użytkowane dwukrotnie — raz w okresie późnorzymskim, a po raz drugi w okresie wczesnośredniowiecznym — w w. VII–VIII, lub co najwyżej, że istniało tu ciągłe, długotrwałe osadnictwo przez okres późnorzymski i pierwszą fazę wczesnego średniowiecza.

Na zakończenie kilka postulatów dotyczących rozwoju dalszych badań nad okresem rzymskim na Górnym Śląsku.

Na pierwszy plan wysuwają się badania nad osadnictwem. Szczególną uwagę należałoby zwrócić na rejony, gdzie materiały kultury przeworskiej są dotąd słabo reprezentowane — zwłaszcza na przestrzenie dzielące wyróżniające się centra osadnicze — celem ostatecznego upewnienia się,

⁷⁴ F. Hufnagel, *Eine Siedlung der Guttentager Kultur in Hedwigstein, Kr. Rosenberg, „Altschlesien”*, t. 9: 1940, s. 84–111.

⁷⁵ Szydłowski, *Sprawozdanie...*, tabl. VIII 2; por. przypis 73.

⁷⁶ Z. Trudzik, *Z prac wykopaliskowych na terenie osad z okresu późnorzymskiego w Kościeliskach, pow. Olesno, w 1960 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3: 1960, s. 26. Ostroga ta przypomina pochodzącą z Tyńca, pow. Wrocław (J. Żak, *Ostrogi z zaczepami haczykowatymi odgiętymi na zewnątrz*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 11: 1959, s. 95, 96, ryc. 2 h).

⁷⁷ Informacja ustna dr. J. Piaskowskiego.

czy rzeczywiście osadnictwo na tych terenach było rzadsze, czy też brak stanowisk jest tylko wynikiem stanu badań. Ostatecznego wyjaśnienia wymaga też sprawa hipotetycznego rozrzedzenia osadnictwa w północnej i zachodniej części Górnego Śląska w okresie późnolateńskiego i najwcześniejszej fazie okresu rzymskiego. Być może cennych danych do rozwiązania tej kwestii mogłoby dostarczyć analizy pyłkowe.

Wiele mogłoby też dać podjęcie szczegółowych badań kilku kompleksów osadniczych złożonych z odpowiadających sobie cmentarzysk i osad i powiązanie ich z badaniami nad pierwotnym krajobrazem i środowiskiem przyrodniczym. Takie opracowanie małych terytoriów mogłoby wiele wnieść do naszej znajomości gospodarki i stosunków demograficznych oraz zmian zachodzących w nich w ciągu kilkuset lat trwania kultury przeworskiej. Warto też bliżej zająć się zespołem osadniczym w okolicach Kietrza i Nowej Cerekwi, gdyż jest dość prawdopodobne, że w tym rejonie znajdował się ośrodek hipotetycznego plemienia zajmującego Wyżynę Głubczycką. Zwłaszcza interesujące mogłyby być badania w miejscu masowego występowania monet w Nowej Cerekwi (domniemane stanowisko kultowe).

Wyjaśnienia wymaga też zagadnienie schyłku kultury celtyckiej na Wyźnie Głubczyckiej oraz pojawienia się tam kultury przeworskiej i wzajemnego stosunku tych kultur.

Z problematyki okresu późnorzymskiego na pierwszy plan wysuwa się zagadnienie odrębności, chronologii i związków z innymi obszarami grupy dobrodzieńskiej, a przede wszystkim sprawa zaniku kultury przeworskiej, przyczyn tego zjawiska i stosunku tej kultury do kultury wczesnego średniowiecza, zwłaszcza w zakresie rozmieszczenia i charakteru osadnictwa oraz struktury gospodarki.

WYKAZY STANOWISK NANIESIONYCH NA MAPY

(W wykazach stanowisk naniesionych na mapy nie uwzględniono nowego podziału administracyjnego z powiatami Wodzisław i Krapkowice)

Mapa 1

<i>Powiat Cieszyn</i>	<i>Powiat Opole</i>
1. Cieszyn	8. Krzanowice, st. 11
<i>Powiat Kluczbork</i>	9. Opole-Zakrzów, st. 11
2. Ciecierzyn, st. 13	10. Wąwelnio, st. 3
3. Ciecierzyn, st. 16	<i>Powiat Prudnik</i>
4. Duczów Mały, st. 4, 5	11. Prężynka, st. 13
5. Roszkowice, st. 8, 12	12. Prężynka, st. 18
6. Roszkowice, st. 11, 14, 16	13. Prężynka, st. 20
<i>Powiat Olesno</i>	
7. Wroczyń-Walce	

Mapa 2

- Powiat Cieszyn*
1. Cieszyn
- Powiat Gliwice*
2. Dzierżno, st. 19
 3. Dzierżno, st. 21
- Powiat Piekary Śląskie*
4. Szarlej
- Powiat Rybnik*
5. Łyski
 6. Popielów
- Powiat Głubczyce*
7. Baborów, st. 2
 8. Bliszczyce, st. 9
 9. Branice, st. 13
 10. Branice, st. 6, 18, 21
 11. Głubczyce, st. 1
 12. Głubczyce
 13. Głubczyce
 14. Kietrz, st. 6
 15. Kietrz-Krotoszyn, st. 1
 16. Kietrz-Łęgi
 17. Klisino, st. 1
 18. Księżę Pole
 19. Lewice, st. 13
 20. Lisięcice, st. 7
 21. Nowa Cerekwia, st. 1
 22. Nowa Cerekwia, st. 5, 7, 11, 19
 23. Nowa Cerekwia, st. 12
 24. Sucha Psina
 25. Sucha Psina
 26. Szonów, st. I Ka
 27. Włodzienin, st. 8
- Powiat Kluczbork*
28. Brzezinki, st. 4
 29. Ciecierzyn, st. 4, 6
 30. Ciecierzyn, st. 13
 31. Ciecierzyn, st. 16
 32. Duczów Mały, st. 4, 5
 33. Gołkowice, st. 6
 34. Gołkowice, st. 14
 35. Jaśkowice, st. 1
 36. Jaśkowice, st. 4
 37. Komorzno, st. 1
 38. Komorzno, st. 14
 39. Kostów, st. 4
40. Proślice, st. 2
41. Roszkowice, st. 2
42. Roszkowice, st. 8, 12
43. Roszkowice, st. 11, 14, 16
44. Roszkowice, 13, 19, 20
45. Skałagi, st. 1
- Powiat Koźle*
46. Błażejowice, st. 9
 47. Błażejowice, st. 10
 48. Cisek, st. 13
 49. Cisek, st. 26
 50. Dziergowice, st. 3
 51. Grudynia Wielka, st. 2
 52. Grudynia Wielka, st. 5
 53. Grudynia Wielka, st. 17
 54. Ligota Mała, st. 6
 55. Ligota Mała, st. 8
 56. Ligota Wielka, st. 1
 57. Ligota Wielka, st. 2
 58. Ligota Wielka, st. 4
 59. Łany, st. 7
 60. Łany, st. 6
 61. Miejsce Odrzańskie, st. 8, 12
 62. Polska Cerekiew, st. 10
 63. Roszowice, st. 2
 64. Roszowice, st. 5
 65. Roszowice, st. 14
 66. Roszowice, st. 15
 67. Szczyty, st. 2
 68. Szczyty, st. 5
- Powiat Nysa*
69. Radzikowice, st. 7
 70. Radzikowice, st. 11, 13, 14, 30
 71. Radzikowice, st. 15
 72. Stary Paczków, st. 5
- Powiat Olesno*
73. Olesno
 74. Stare Karmonki
- Powiat Opole*
75. Boguszyce, st. 2
 76. Daniec, st. 7
 77. Dobrzeń Mały, st. 4
 78. Gośławice, st. 1
 79. Gośławice, st. 2
 80. Górki, st. 1
 81. Kąty Opolskie, st. 3

82. Krzanowice, st. 17
83. Opole
84. Opole-Zakrzów, st. 11
85. Rogów, st. 10
86. Siołkowice Stare, st. 1, 3, 7, 8
87. Siołkowice Stare, st. 10
88. Szczedrzyk, st. 1
89. Tarnów, st. 3
90. Ziemnice Małe, st. 4

Powiat Prudnik

91. Głogówiec
92. Prężynka, st. 12
93. Prężynka, st. 13
94. Ścinawa Mała, st. 1
95. Wróblin st. 2

Powiat Racibórz

96. Bojanów, st. 3
97. Krowiarki, st. 7
98. Modzurów

Powiat Cieszyn

1. Cieszyn
2. Goleszów
3. Kończyce Małe
4. Kończyce Małe

Powiat Gliwice

5. Dzierżno, st. 12 a, 18
6. Dzierżno, st. 16
7. Dzierżno, st. 21
8. Dzierżno, st. 22
9. Łabędy
10. Łany Małe, st. 5, 7, 9
11. Łaskarczówka, st. 4
12. Paczynka, st. 3
13. Poniszowice, st. 2
14. Rzeczyce, st. 7
15. Świbie, st. 4
16. Wilkowiczki

Powiat Lubliniec

17. Chwostek
18. Dobrodzień-Rzędowice
19. Leśnica

Powiat Rybnik

20. Brzezcie
21. Grabówka

99. Pietraszyn, st. 7
100. Pietraszyn, st. 13
101. Pietraszyn, st. 19
102. Pietrowice Wielkie, st. 6
103. Tworków, st. 9

Powiat Strzelce Opolskie

104. Chorula, st. 1
105. Chorula, st. 2
106. Gogolin, st. 1
107. Jasiona, st. 1
108. Kalinowice, st. 2
109. Kalinowice, st. 3
110. Obrowiec, st. 5
111. Otmęt, st. 11
112. Strzelce Opolskie-Suche Łany (Szymiszów), st. 1
113. Zakrzów, st. 3

Okres Opawa (ČSRS)

114. Wawrowice

Mapa 3

22. Grabówka
23. Syrynia
24. Wielkie Turze
25. Wodzisław

Powiat Tarnowskie Góry

26. Górniki
27. Repecko, st. 2, 3, Rybna-Kolonia, st. 1
28. Rybna-Kolonia, st. 7
29. Stolarzowice, st. 5

Powiat Zabrze

30. Zabrze
31. Zabrze

Powiat Głubczyce

32. Babice, st. 4
33. Boboluszki, st. 1
34. Boguchwałów, st. 12
35. Boguchwałów, st. 22
36. Branice, st. 4, 5
37. Branice, st. 7
38. Branice, st. 13
39. Branice, st. 6, 18, 21
40. Chróściełów, st. 2
41. Chróściełów
42. Dzierżysław, st. 9 i st. bez nr
43. Dzielów, st. 4

44. Głubczyce, st. 1
 45. Głubczyce, st. 5
 46. Głubczyce
 47. Głubczyce
 48. Grobniki, st. 8
 49. Jaroniów, st. 1
 50. Jaroniów, st. 2
 51. Kietlice
 52. Kietrz, st. 7
 53. Kietrz-Krotoszyn, st. 8
 54. Kietrz-Łęgi
 55. Kietrz-Łęgi
 56. Klisino, st. 4
 57. Klisino, st. 6
 58. Klisino
 59. Kozłówki, st. 6
 60. Lewice, st. 3
 61. Lisięcice, st. 11, 17, 20, 28
 62. Nowa Cerekwia, st. 1
 63. Nowa Cerekwia
 64. Nowa Cerekwia pole Lammicha
 65. Nowa Cerekwia, st. 4, 6
 66. Nowa Cerekwia, st. 5, 7, 11, 19
 67. Nowa Cerekwia, st. 9.
 68. Pilszcz
 69. Pomorzowice, st. 2, 12, 17, 24
 70. Pomorzowice, st. 6
 71. Pomorzowice, st. 7, 18, 22
 72. Pomorzowice, st. 4, 8, 13, 24
 73. Raków, st. 1
 74. Raków
 75. Rogożany
 76. Rozumice, st. 12, 14, 25, 28
 77. Posucice, st. 1
 78. Równe
 79. Sucha Psina
 80. Szonów
 81. Ściborzyce Wielkie, st. 9
 82. Włodzienin, st. 3
 83. Włodzienin, st. 8
 84. Wojnowice, st. 1, 19
 85. Wojnowice, st. 24
 86. Wojnowice, st. 26
 87. Wojnowice, st. 27
- Powiat Grodków*
88. Białowieża
 89. Gierów, st. 2
 90. Grodków
 91. Grodziszczce, st. 4, Ligota, st. 43
 92. Lasowice, st. 1, Ligota, st. 1, 2, 4, 5, 9
93. Ligota, st. 12–16, 19, 20
 94. Ligota, st. 17, 21–24
 95. Ligota, st. 25, 26
 96. Ligota, st. 34, 35
 97. Lubiatów, st. 3
 98. Maciejowice, st. 2
 99. Maciejowice, st. 8
 100. Maciejowice, st. 9
 101. Maciejowice, st. 10
 102. Ogonów, st. 1
 103. Otmuchów, st. 3, 5–7
 104. Sarnowice,
 105. Sarnowice, st. 4
 106. Tarnów Grodkowski, st. 2
 107. Wójcice, st. 2
 108. Wójcice, st. 6
- Powiat Kluczbork*
109. Bruny, st. 1
 110. Daniszów, st. 2
 111. Krzywizna, st. 3
 112. Ligota Wołczyńska, st. 1
 113. Roszkowice, st. 8, 12
- Powiat Koźle*
114. Bierawa, st. 2
 115. Błażejowice, st. 5
 116. Błażejowice, st. 9
 117. Błażejowice, st. 11
 118. Brzeźce, st. 4
 119. Cisek, st. 26
 120. Cisek, st. 27
 121. Dębowa, st. 1
 122. Dziergowice, st. 3
 123. Grudynia Mała, st. 3
 124. Grudynia Mała, st. 8
 125. Grudynia Wielka
 126. Grudynia Wielka, st. 17
 127. Grzędzin, st. 2
 128. Grzędzin, st. 4
 129. Grzędzin, st. 11
 130. Kędzierzyn-Pogorzelec, st. 1
 131. Koźle
 132. Ligota Mała, st. 6
 133. Ligota Wielka, st. 1
 134. Ligota Wielka, st. 2
 135. Łany, st. 7
 136. Łany, st. 10
 137. Mechnica, st. 1
 138. Mechnica, st. 2

- 139. Miejsce Odrzańskie, st. 8, 12
- 140. Miejsce Odrzańskie, st. 7, 9, 10
- 141. Miłowice, st. 1
- 142. Podlesie, st. 2
- 143. Podlesie, st. 3, 7
- 144. Podlesie, st. 4
- 145. Polska Cerekiew, st. 5-7
- 146. Przewóz, st. 3
- 147. Reńska Wieś, st. 3
- 148. Roszowice, st. 5
- 149. Roszowice, st. 14
- 150. Roszowice, st. 19
- 151. Roszowski Las, st. 20
- 152. Sławęcice
- 153. Sławęcice
- 154. Stęblów, st. 21
- 155. Sukowice, st. 6
- 156. Szczyty, st. 2
- 157. Szczyty, st. 5
- 158. Większyce, st. 3
- 159. Wronin, st. 1

Powiat Niemodlin

- 160. Bielice, st. 1
- 161. Korfantów
- 162. Roszkowice, st. 1
- 163. Skarbiszów, st. 10, 11
- 164. Tarnice, st. 4

Powiat Nysa

- 165. Broniszowice, st. 3
- 166. Charbielin
- 167. Domaszkowice, st. 34
- 168. Kozielno, st. 1
- 169. Miedniki
- 170. Niwnica, st. 2
- 171. Nowy Świątów, st. 3
- 172. Radzikowice, st. 2
- 173. Radzikowice, st. 3
- 174. Radzikowice, st. 7
- 175. Radzikowice, st. 11-14, 30
- 176. Radzikowice, st. 12, 27
- 177. Radzikowice, st. 15
- 178. Radzikowice, st. 16
- 179. Regulice
- 180. Trzeboszowice, st. 1

Powiat Olesno

- 181. Biskupice, st. 2
- 182. Biskupice-Kolonia

- 183. Kościeliska, st. 3
- 184. Kościeliska, st. 4
- 185. Krzyżanowice, st. 4
- 186. Kucoby
- 187. Ligota, st. 2, 11, 12
- 188. Sternalice, st. 6
- 189. Uszyce, st. 1

Powiat Opole

- 190. Chróścice
- 191. Chróścice
- 192. Chrząższczyce, st. 1
- 193. Chrząższczyce
- 194. Czarnowąsy, st. 3
- 195. Czarnowąsy, st. 25
- 196. Daniec, st. 6
- 197. Falmirowice, st. 2
- 198. Groszowice, st. 2
- 199. Groszowice — żwirownia
- 200. Grudzice, st. 2, 3, 5
- 201. Kąty Opolskie, st. 3
- 202. Kępa, st. 2
- 203. Krapkowice, st. 12
- 204. Krapkowice, st. 13
- 205. Krzanowice, st. 1
- 206. Krzanowice, st. 7, 18
- 207. Krzanowice, st. 9, Luboszyce st. 2
- 208. Krzanowice, st. 19 ,
- 209. Krzanowice
- 210. Nowa Wieś Królewska, st. 6, 14
- 211. Nowa Wieś Królewska, st. 11
- 212. Ochodze
- 213. Opole
- 214. Opole-Półwieś, st. 7
- 215. Opole-Zakrzów, st. 11
- 216. Opole-Zakrzów, st. 13-15
- 217. Prószków
- 218. Prószków
- 219. Prószków, st. 2
- 220. Przysiecz, st. 3, 6
- 221. Rogów, st. 2
- 222. Rogów, st. 9, 10
- 223. Szczedrzyk, st. 11
- 224. Tarnów, st. 1
- 225. Tarnów, st. 3
- 226. Turawa, st. 1, 2
- 227. Turawa, st. 3
- 228. Wąwelnio, st. 2
- 229. Wąwelnio, st. 3
- 230. Ziemnice Małe, st. 4

231. Ziemnice Wielkie, st. 1
232. Złotniki, st. 1

Powiat Prudnik

233. Dziedzice, st. 2
234. Dzierżysławice, st. 1
235. Kromolów
236. Krzyżkowie, st. b i st. bez nr
237. Nowy Browiniec
238. Prężynka, st. 4
239. Prężynka, st. 6
240. Prężynka, st. 7
241. Prężynka, st. 8—11
242. Prężynka, st. 12
243. Prężynka, st. 16
244. Prudnik
245. Radostynia
246. Rostkowice
247. Ścinawa Mała, st. 1
248. Śmicz, st. 5
249. Śmicz, st. 18
250. Śmicz, st. 19
251. Śmicz, st. 31
252. Wasiłowice, st. 1
253. Wróblin, st. 2

Powiat Racibórz

254. Babice, st. 7
255. Babice, st. 11
256. Bieńkowice
257. Bolesław, st. 3
258. Borucin, st. 3
259. Borucin, st. 9
260. Brzeźnica, st. 4 lub 5
261. Ciechowice
262. Cyprzanów, st. 3
263. Czerwięcice
264. Grzegorzowice, st. 1
265. Grzegorzowice, st. 4, 7
266. Grzegorzowice, st. 9
267. Krowiarki
268. Krowiarki, st. 3
269. Krzyżanowice
270. Łubowice, st. 1
271. Maków, st. 20, 22
272. Maków, st. 27
273. Miedonia
274. Pawłów, st. 8
275. Pietraszyn, st. 7
276. Pietrowice Wielkie, st. 13
277. Pietrowice Wielkie, st. 21

278. Pietrowice Wielkie
279. Ponięcice, st. 7
280. Racibórz-Odra
281. Racibórz
282. Racibórz-Ocice, st. 1
283. Racibórz-Ocice
284. Racibórz-Studzienna
285. Roszków, st. 2
286. Rudnik, st. 4
287. Samborowice, st. 9
288. Sławików, st. 1
289. Tworków, st. 8
290. Tworków, st. 9
291. Tworków, st. 11
292. Tworków
293. Wojnowice

Powiat Strzelce Opolskie

294. Błotnica
295. Chorula, st. 1
296. Chorula, st. 3
297. Chorula, st. 4
298. Chorula, st. 8
299. Chorula, st. 12
300. Dolna
301. Gogolin, st. 1
302. Izbicko, st. 2
303. Izbicko, st. 3
304. Izbicko, st. 4
305. Jasiona, st. 1
306. Kalinowice, st. 2
307. Kolonowskie, st. 1
308. Krępna
309. Malnie, st. 3
310. Niezdrowice, st. 2
311. Obrowiec, st. 5
312. Obrowiec, st. 9
313. Obrowiec, st. 16
314. Otmęt, st. 12
315. Rozmierz, st. 1
316. Strzelce Opolskie
317. Strzelce Opolskie
318. Strzelce Opolskie
319. Strzelce Opolskie
320. Strzelce Opolskie-Mokre Łany
321. Strzelce Opolskie-Suche Łany (Szymiszów), st. 1
322. Szymiszów, st. 1, 8
323. Szymiszów
324. Wysoka, st. 7
325. Zakrzów, st. 2

326. Zakrzów, st. 3
327. Zakrzów
328. Żyrowa

- Okres Opava (ČSSR)*
329. Wawrowice

Mapa 4

<i>Powiat Cieszyn</i> 1. Kończyce Małe <i>Powiat Gliwice</i> 2. Toszek <i>Powiat Rybnik</i> 3. Brzezie <i>Powiat Tarnowskie Góry</i> 4. Kozłowa Góra <i>Powiat Głubczyce</i> 5. Baborów, st. 2 6. Głubczyce 7. Głubczyce 8. Kietlice 9. Kietrz, st. 7 10. Kietrz-Łęgi 11. Księżę Pole 12. Nowa Cerekwia, st. 1 (?) 13. Nowa Cerekwia, st. 1 (?) 14. Nowa Cerekwia — pole Lammicha 15. Posucice 16. Raków 17. Zawiszycy	<i>Powiat Koźle</i> 18. Grudynia Mała, st. 2. 19. Grudynia Wielka 20. Kędzierzyn-Pogorzelec 21. Kędzierzyn-Pogorzelec 22. Wronin <i>Powiat Opole</i> 23. Gosławice, st. 1 24. Komprachcice 25. Ochodze 26. Dziedzice, st. 2 <i>Powiat Racibórz</i> 27. Racibórz-Odra 28. Racibórz-Studzienna <i>Powiat Strzelce Opolskie</i> 29. Błotnica Strzelecka 30. Dolna 31. Szymiszów 32. Ujazd 33. Zakrzów <i>Okres Czeski Cieszyn (ČSRS)</i> 34. Ligotka Kameralna

KAZIMIERZ GODŁOWSKI

AUS DEN FORSCHUNGEN ÜBER DIE ENTWICKLUNG DER BESIEDLUNG DER
PRZEWORSK-KULTUR IN OBERSCHLESILIEN

In der Spätlatènezeit-Periode (Karte 1) kommt eine dichte Besiedlung der Przeworsk-Kultur nur im nördlichen Teil Oberschlesiens an der Prosna vor. Das zweite spätlatènezeitliche Siedlungszentrum bilden die Fundstellen der keltischen Kultur auf der Hochebene von Głubczyce. Der übrige Teil Oberschlesiens ist ein schwach besiedeltes Gebiet, in welchem nur sporadisch spätlatènezeitliche Funde zu verzeichnen sind. In der älteren Phase der frühen Kaiserzeit (Eggers Stufe B₁) wird die keltische Kultur auf der Hochebene von Głubczyce durch die Przeworsk-Kultur abgelöst. Die Tatsache, dass der Bereich der keltischen Besiedlung mit dem der ältesten Besiedlung der Przeworsk-Kultur übereinstimmt (Karte 2), sowie das Fehlen von den für Stufe B₁ datierten Gräbern auf diesem Gebiete (was vermutlich in nicht näher erfassbaren Bestattungsbräuchen, die auch bei den Kelten in der Endphase der Spätlatènezeit vorkommen, seine Ursache hatte) macht das — wenigstens teilweise — Überdauern dieser Bevölkerung wahrscheinlich. Auch im übrigen Gebiet Oberschlesiens

setzen sich in dieser Zeit die in der spätlatenezeitlichen Periode geltenden Siedlungsverhältnisse fort (das Siedlungszentrum an der Prosna sowie die schwache Besiedlung des übrigen Gebietes). An der Wende der Stufen B₁ und B₂ beginnt sich das Siedlungszentrum der Umgebung von Opole zu konsolidieren, was in der Fürstengrabstätte und in einer Siedlung mit Spuren von Eisenschmelzung in Gosławice seinen Ausdruck findet. In der fortgeschrittenen Stufe B₂ erscheint plötzlich in der Umgegend von Opole und Strzelce Opolskie eine grosse Anzahl von grossen Gräberfeldern und ihnen entsprechender Siedlungen. Auch auf der Hochebene von Głubczyce wird die Besiedlung der Przeworsk-Kultur intensiver. Ausser Siedlungen erscheinen dort auch wenige und kleine Gräberfelder (u. a. in Kietrz Skelettgräber vom mittelschlesischen Typus). In Nowa Cerekwia befindet sich wahrscheinlich eine Kultstätte, in der sehr grosse Mengen römischer Münzen gefunden wurden. Die Fundstellen der Przeworsk-Kultur erscheinen in dieser Zeit auch ausserhalb der Hauptsiedlungszentren. Damals wurden die Handels- und Kulturbeziehungen mit dem römischen Imperium reger, was in dem vermehrten Zustrom römischer Importwaren seinen Ausdruck findet. Vom II. Jahrhundert angefangen (in der Zeit nach Trajans Reform vom Jahre 107, welche die vor dem Jahre 63 geprägten Denare und Aureuse aus dem Umlauf zog) beginnt der verstärkte Zufluss römischer Denare, der zu Ende des II. Jahrhunderts seinen Höhepunkt findet. In dieser Zeit mag der Denar auch im Inlandshandel als Zahlungsmittel gedient haben.

In der jüngeren Kaiserzeit (Karte 3) beobachten wir ein weiteres Erstarren der Siedlungsdynamik der Bevölkerung der Przeworsk-Kultur in Oberschlesien. Diese äussert sich in der grösseren Anzahl von Fundstellen in den Gebieten der älteren dichten Besiedlung (mit Ausnahme des Zentrums an der Prosna) und vor allem in der Besetzung neuer, vorher schwach besiedelter Gebiete mit weniger günstigen natürlichen Verhältnissen, z. B. mit schlechteren Böden. Es entstehen neue Siedlungszentren: an den Quellen der Prosna und im Stromgebiet der Liswarta, an der Klodnica und im mittleren Lauf der Nysa. In dem Siedlungszentrum von Opole und Strzelce scheint die auf den dortigen phosphorarmen Eisenerzen basierende Eisenschmelzung eine besonders grosse Rolle gespielt zu haben. Metallkundliche Analysen eiserner Gegenstände haben erwiesen, dass die Erzeugnisse dieses Zentrums auch aus dem Gebiet Oberschlesiens nach aussen ausgeführt wurden.

Eine Analyse der Zusammenhänge zwischen der Besiedlung und der Bodenkarte weist innerhalb der in den einzelnen Regionen herrschenden Verhältnisse Unterschiede auf. Sicherlich bevorzugte man diejenige Bodenart, welche unter den in dieser Region gegebenen den wirtschaftlichen Erfordernissen am meisten entsprach, oder auch, wenn es keine Wahl gab, siedelte man auf Böden, die gerade zur Verfügung standen. Besonders beliebt waren fruchtbare Böden, die gleichzeitig leicht waren – besonders Löss- und Sandböden. Auch zog man Braunerden den Podsol – Erden vor. Häufig kommt die Ansiedlung in der Nähe der Schwämmböden der Flusstäler oder sogar in Überschwemmungsniederungen. In der spätkaiserzeitlichen Periode ist eine grössere Zahl von Fundstellen auf verhältnismässig schlechteren Böden zu beobachten, was mit dem Wachsen der Bevölkerungszahl zusammenhängen mag, und wenn es sich um schwere Böden handelt – auch mit dem Fortschritt in der mechanischen Bodenbearbeitung sowie mit einer geringeren Feuchtigkeit des Klimas.

Die durch Streifen schwächerer Siedlungsdichte voneinander getrennten Siedlungszentren entsprechen gewiss irgendwelchen sozialpolitischen Gruppen – Stämmen, oder wohl eher kleineren territorialen Einheiten innerhalb der Stämme. Am deutlichsten sind die Zentren auf der Hochebene von Głubczyce (etwa

1500 km², mit einem mutmasslichen Zentrum bei Kietrz und Nowa Cerekwia) und in der Umgebung von Opole und Strzelce Opolskie (etwa 1000 km²) mit dem Fürstengrab in Gosławice und dem reichen Gräberfeld in Chorula, Kreis Krapkowice.

Zu Beginn der jüngeren Kaiserzeit – in der II. Hälfte des II. Jahrhunderts und zum Anfang des III. Jahrhunderts sind die Beziehungen zu dem römischen Reich am intensivsten, was besonders in dem verstärkten Zufluss vom Denaren und *Terra sigillata* seinen Ausdruck findet. Das Gebiet Oberschlesiens kann unter Berücksichtigung was das Vorkommen römischer Münzen anbetrifft in zwei Zonen geteilt werden. In seinem südlichen Teil ist ähnlich wie in der Tschechoslowakei und im Gegensatz zu dem nördlichen Teil keine grössere Anzahl von Denarschätzen nachzuweisen (Karte 4), jedoch treten zahlreiche Einzelfunde römischer Münzen auf.

In den Stufen C₂–C₃ gehen in den Bestattungsbräuchen weitgreifende Veränderungen vor: die Urnengräber verschwinden. Und es erscheint die Tendenz, die Überbleibsel des Toten und seine Grabausstattung zu verstreuen. Diese Tendenz führt in der Endphase der römischen Periode zur Entstehung der Grabstätten von dem sogenannten Dobrodzień-Typus, mit einer fortlaufenden Schicht, mit Resten von Leichenbrand und Grabausstattung in der die einzelnen Bestattungen nicht zu unterscheiden sind. Es scheint, dass man die Gräberfelder von diesem Typus sowie die ihnen entsprechenden Siedlungen nicht auf die Wende des V. und VI. Jahrhunderts datieren darf (F. Pfützenreiter). Sie stammen eher aus dem Ende des IV., eventuell aus der ersten Hälfte des V. Jahrhunderts, indem sie gleichzeitig die spätesten Fundstellen der Przeworsk-Kultur in Oberschlesien darstellen. Das stimmt auch damit überein, dass mit der Wende des IV. und V. Jahrhunderts der Zufluss römischer Münzen in diesem Gebiet aufhört. Es ist möglich, dass der Hunneneinfall in Mitteleuropa bei dem Untergang der Przeworsk-Kultur in Schlesien eine gewisse Rolle gespielt hat. Es scheint auch, dass kein Grund besteht, in Oberschlesien besondere „Dobrodzień-Kultur“ zu differenzieren, welche nur die jüngste Entwicklungsphase der Przeworsk-Kultur darstellt, wobei gewisse lokale Abweichungen im nördlichen Teil Oberschlesiens und fremde, mit den Gebieten am Schwarzen Meer und der Karpathenbecken verbundene Elemente vorkommen. Auch ist es unrichtig, die Keramik von spätkaiserzeitlichen Typus als gleichartig mit dem Typus der frühesten Phase des Mittelalters in den Siedlungen in Chorula, Kreis Krapkowice, Fundstelle 8 und in Kościeliska, Kreis Olesno, anzusehen.

Übersetzt von Marianna Morciniec